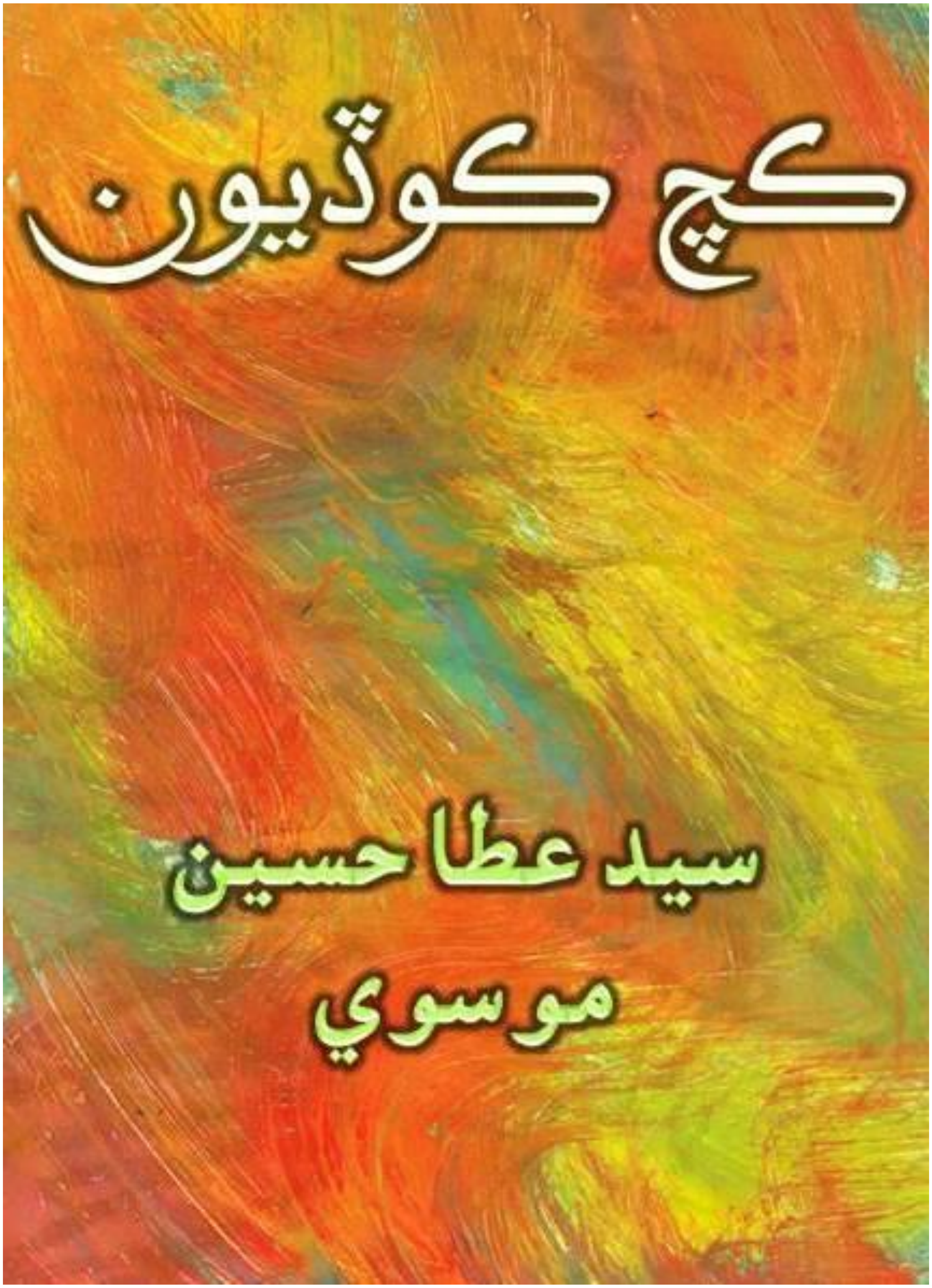
کچ کوڙيون
سيد عطا حسين
موسوي

ڪچ ڪوڏيون

سيد عطا حسين موسوي

1958ع

سنڌ پرنٽنگ پريس، حيدرآباد

ڪمپوزنگ: شاھنواز سومرو
2016

ڊجيٽل ايڊيشن:

سنڌ سلامت ڪتاب گھر

تو سپڙ آءٌ سيڪڙو، تون ڏاتار آءٌ ڏوھ،
تون پارس آءٌ لوھ، جي سجي تہ سون ٿيان.

(شاھ)

نذر عقيدت

مان هي چند پريشان خيالات
الله جي انهن پيارن جي پيزارن ۾ پيش ڪريان
تو جن جي پيرن پٽي پارس آهي.

”پلي ۽ پائي ڪچ، آچيندي لڄ مران“

بہ يادگار

جناب والد مرحوم سيد وڏيل شاهه موسوي

اعليٰ الله مقامه

جن جي

نظر فيض اثر مان ڪجهه سِکي ۽ لکي سگهيو آهيان.

سنڌ سلامت پاران :

سنڌ سلامت **ڊجيٽل بوڪ ايڊيشن** سلسلي جو ڪتاب نمبر **(233)** اوهان اڳيان پيش ڪجي ٿو.
هي ڪتاب ”**ڪچ ڪوڏيون**“ ناماياري ليکڪ عطا حسين موسوي صاحب جي مضمونن جو مجموعو آهي جيڪو 1958ع ۾ سنڌ پرنٽنگ پريس، حيدر آباد پاران ڇپايو ويو.

ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ لکي ٿو:

”ڪچ ڪوڏيون“ هڪ سنڌي شخصيت جي فڪر جو نتيجو آهن ۽ عام سنڌي ٻوليءَ ۾ ورجايل آهن. هنن ۾ نه ڪنهن ٻئي جي خيالن جي نقالي آهي ۽ نه ترجمو، عبارت ۾ نڪا جڙتو علمي ڪچ وهٽ آهي ته نڪا عقل ٺلي ناهه نوهه. هي دل جا دليل ۽ خلوت جا خيال آهن جي جيئن زبان تي چڙهيا آهن تيئن سئون سڌو سپڪ سنڌي ٻوليءَ ۾ ظاهر ڪيا ويا آهن. مصنف بلڪل عام عنوانن کي نهايت دلچسپ پيرايہ ۾ پيش ڪيو آهي. سلوڻن لفظن، ٺيٺ سنڌي محاورن ۽ ننڍن سپڪ جملن سندس اسلوب بيان کي هڪ انوکي نوعيت ڏني آهي. سندس عبارت ۾ اختصار آهي نه اپٺار. مگر مختصر عبارت جي باوجود معنيٰ مبهم نه رهي آهي.

اسان ٿورائتا آهيون سائين شاهنواز سومري صاحب جا جنهن ڪتاب نئين سر ڪمپوز ڪري سنڌ سلامت ڪتاب گهر ۾ پيش ڪرڻ لاءِ موڪليو آهي.
اوهان سڀني دوستن، پائرن، سڄڻن، بزرگن ۽ ساجاهه وندن جي قيمتي مشورن، راين، صلاحن ۽ رهنمائي جو منتظر.

محمد سليمان وساڻ
مينيجنگ ايڊيٽر (اعزازي)
سنڌ سلامت ڊاٽ ڪام
sulemanwassan@gmail.com
www.sindhsalamat.com

ترتيب

پيش لفظ: ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ

حضرت انسان

حياتيءَ جي حيرت

دوست

دنيا مڙيوئي ڏوڙ، ڏوڙ دنيا جي منهن ۾

فلسفۂ موت

خيالات

دل جا دليل

دلبر ۽ دنيادار آهن اڪر هيڪڙي

بيبيءَ ننڍ سان ٻہ اکر

جي نوٽن جو مينهن وسي تہ

اندلٽ جو ارٿ

ڪاري عينڪ

ڪافي

ڪتو

شڪار

نشو

ڪوڙ

مٽي

پيش لفظ

ورهين کا وني سنڌي ادب جي واڌاري تي ويچار پئي ٿيا آهن. سَڌون ڪندي سال گذري ويا آهن. هيءُ وقت آهي جو انهن ويچارن کي عملي جامو پهرائجي. هٿ هٿ ڪرڻ سان ڪم ٿي پوندو ورنه هي نازڪ موقعو هٿان وڃائي هميشه لاءِ پڇتائڻو پوندو.

هن وقت سيني سمجهدارن کي سنڌ جي بهبودي ۽ بهتريءَ جي اون آهي. هي احساس سنڌي ادب جي ترقيءَ لاءِ به هڪ نيڪ فال آهي مگر ان جي خاص ذمه واري اهلِ علم تي آهي. نهايت خوشيءَ جي ڳالهه آهي جو جناب عطا حسين شاه صاحب موسوي پنهنجي طرفان جو حال سو حاضر جي مصداق، هي ”ڪچ ڪوڏيون“ به آٽي سنڌي نثر جي نذر عقيدت ڪيون آهن.

سنڌي ادب جي بنياد مضبوط ڪرڻ لاءِ سنڌي نثر کي زور وٺائڻ ضروري آهي. اول ته سنڌي نثر جو سرمايو ٿورو آهي؛ ٻيو ته ان جو وڏو حصو ڌارين ٻولين ۽ خيالن جو ترجمو آهي تيئن ته وري ان کي سنڌ جي شهري ٻوليءَ جو لباس پهرايل آهي. آينده ترقيءَ لاءِ ضروري آهي ته سنڌ جا نثر نويس ڪو پنهنجو ذاتي وَکر پنهنجي عام ٻوليءَ ۾ پيش ڪن.

”ڪچ ڪوڏيون“ هڪ سنڌي شخصيت جي فڪر جو نتيجو آهن ۽ عام سنڌي ٻوليءَ ۾ ورجايل آهن. هنن ۾ نه ڪنهن ٻئي جي خيالن جي نقالي آهي ۽ نه ترجمو، عبارت ۾ نڪا جڙتو علمي ڪچ وهٽ آهي ته نڪا عقل نلي ناهه نوهه. هي دل جا دليل ۽ خلوت جا خيال آهن جي جيئن زبان تي چڙهيا آهن تيئن سئون سڌو سپڪ سنڌي ٻوليءَ ۾ ظاهر ڪيا ويا آهن.

مصنف بلڪل عام عنوانن کي نهايت دلچسپ پيرايه ۾ پيش ڪيو آهي. سلوڻن لفظن، نيٺ سنڌي محاورن ۽ ننڍن سپڪ جملن سندس اسلوب بيان کي هڪ انوکي نوعيت ڏني آهي. سندس عبارت ۾ اختصار آهي نه اپٽار. مگر مختصر عبارت جي باوجود معنيٰ مبهم نه رهي آهي.

معنوي لحاظ سان به مضمونن جو هي مجموعو نهايت قيمتي آهي. هر مضمون ۾ مصنف جي طبع داد خيالن کو نئون نڪته نروار ڪري نئين ڪيفيت پيدا ڪئي آهي. مصنف پنهنجو مزاحيه طرز بيان سان ڇپي ڇپي سماج جي ڪن عام برائن تان پَن لاهي انهن کي اهڙيءَ طرح پنهنجي اصلي روپ ۾ ڏيکاريو آهي جو پڙهندڙ جي دل ۾ ازخود انهن جو احساس پيدا ٿئي ٿو. درحقيقت سندس مذاق ۾ هڪ تلخ تنقيد سمايل آهي. ”جي

نوٽن جو مينهن وسي ٿو“ هوند پئجي وڃن ”ماڻهن جون رڙين مٿي رڙيون اڙي اهو سو روپئي جي نوٽن جو ڪڪر شل هتي وسي ته بُڪ ڀجي پوي. او خدا! ايڏانهن نه موڪل اهي اڳيئي ڊاول اتيئي. پريا پيا پربا“ مضمون پڙهندي جيڪڏهين مصنف جي شخصيت جو اندازو لڳائجي ته معلوم ٿيندو ته: زبان تي ٺهڪ مگر دل ۾ درد ۽ اکين ۾ آنسو اٿس.

دل چڙهيا خيال ۽ زبان چڙهيا الفاظ ڪٿي مِٺا هوندا آهن ته ڪٿي کهرا. ساوا سلا ضرور ڪيڙيءَ جي ڪڙن ۾ اسرندا ۽ قيمتي هيرا ضرور پٿرين سان گڏوگڏ ملندا. هي ”ڪچ ڪوڏيون“ ۽ ڪرڪٽا آهن جن ۾ نظر وارن کي سوين موتي ۽ امل ماڻڪ نظر ايندا.

اپنے پہ کر رہا ہون قیاس اہل دہر کا
سمجھا ہون دلپذیر متاع ہنر کو مین

خادم العلم

نبي بخش

حضرت انسان

اي حضرت انسان تو ۾ پل ڪيترو جو تون رکين ايڏو شان! قندين ۾ قوڪجين تون گهڙيءَ جو مهمان! چو توکي ايڏيءَ وڏائيءَ وڪوڙيو ۾ ورايو آهي . تو ۾ اها طاقت نہ آهي جو ڪٽين مچر سان منهن ڏين . پوءِ چو پيو بي سود پاڻ هلاڪ ڪرين؟ سياڻن چيو آهي تہ " اهو ڪي ڪجي جو آئيءَ ويل ڪم اچي. " تون بہ اهو ڪجهہ ڪر جو هن دنيا مان لاڀ لهين . تنهنجو تہ ايترو وت آهي جو هتان نڪتين خوش چڱو پلو، هتي اوچتو جهڙپ آييءَ تہ مائٽ مٽ سنگتي ساٿي بہ ڪين رسييءَ جو ڪٽي پاٽيءَ ڍڪ ڏيني ، اڪيون وتني ۾ هٿ پير ناهني . سبحان الله! خبر ئي ڪانهي تہ ڪتي انسان جو مٽيءَ پنوڙو جاءِ لهي. ڏٽيءَ جي جوڙ جو انت ئي ڪونهي. ڪو ويچارو ويس وڳا ڪري شاديءَ تي هليو ۾ سمجهيائين تہ شادي خانہ آبادي ٿيندي ، پر انهيءَ پل هن واسطي بربادي ۾ ناشادي . ڪو وري سک سمهيو ۾ سمجهيائين تہ اهيئي ڳالهيون مهاڙيون آهن .

" ستين ڪهڙي سار ، وڄ ڪوندي ويسرا ،
تو جيڏا تو يار ، لهرين لهوارا ڪيا ."

پر ڪيترو سک سمهڻ ۾ ڪهڙا شادمانا ڪرڻ! گهڙيءَ جو چٽڪوءِ لٽڪو، دنيا جا دور پيا خبر ڏين تہ جو اڳي هو سو هاٽي نہ آهي ، ۾ جو هاٽي آهي سو پوءِ نہ هوندو. يار! سدا بهار!!اڄ جو تون ڦٽي ڦوڪارو ڪري نٽ نانگر سان رستن تي رهاٽيون پيو ڪرين ڪيتري نہ خلقت جي دلين کي دونس ڏيندو هوندين ڪيترين جانين کي جنجال ۾ جهوريندو هوندين . آهي ڪو پتو؟ ڪک هينان لک پيو آهي . ذرا ڪنڌ هيٺ ڪري ڏس تہ ڪيترا جيوَ تنهنجي پيرن ۾ پيا چيپياتجن . ڪا نظر ڌر. ڪين رڳو نازڪ خرامي! اها تورءِ اهو تلڻ ڪيستائين؟ اڄ البيلائيءَ جا انگل ۾ آر، سياڻي جوانيءَ جا ڏار ڦاڙ تہ پوئين پيريءَ جي پچاڙ. ٻن چئن ڏينهن ۾ ئي خاتمون!

" سالڪن سمجهي چيو ايءَ آهہ دنيا ڏينهن ڏون "

سردار! تون دنيا ۾ سڀ مخلوق جو سردار آهين . تون سر خدائي ڪري ڪوٺيو ويو آهين . تون اخلاقي پتلو ۽ سهڻو ۽ تنهنجي صورت ۾ ثاني ڪونه . ڀلا ڇا نه تو ۾ آهي؟ ڇا نه ، سڀ ڪجھ . اخلاق ۽ حسن ، ڪرم ۽ رحم، مروت ۽ جوانمردي ، سڀڪجھ اندر ۾. وڻيئي ته نهال ۽ باغ بهار تي نهارءِ وڻيئي ته شوخ ستمگر تي ڪر ڪم ڪار، ٻئي تنهنجي اختيار . اڄ تون گل تي خنده پيشاني ٿيندين ته ٻيا ٻه چار به توکي ڏسي خوش ٿيندا ، مگر جي ڪانڊيري وانگر ڪندا هوندءِ سڀ ڪو پيو پري ڀڄندءِ . جي سونڊ پائي هلندين ته ڇا ڪنهن کي وڻندين؟ سڀ ڪو منهن ڦيرائي هليوويندو.ڏس! ٻاھ گرم آهي ته ڪيتري قدر ماڻهو ان کان پري رهندا آهن . تون گرم مزاج نه ٿيءُ ، نه ته پوءِ توسان ڪنهن جي به مروت ۽ محبت نه ٿيندي . سختي ۽ سخت ڪلاميءَ کي ماڻهن هميشه نِنديو آهي . ڏس ته جوڳي ڪيئن مرليون وڄائي نانگ جهڙي خوفناڪ جيوَ کي ريجهائي ٻر مان ٻاهر ڪڍندا آهن ۽ ان ڪان لهر ڪرائيندا آهن . هاٿي ڪيڏو نه پربت جيڏو جانور آهي، تنهن کي ماڻهو وني پيا نچائن . تون پنهنجي مني آواز جون مرليون ، اخلاق ۽ مهربانيءَ سان پريل وڄاءِ ، ته ماڻهو تنهنجا ٿين ۽ اها آهي تنهنجي سرداري!

رازدان الاهي! تون خدا پريمين يا محبن سان راز و نياز سان هل . ڏس ته هن جهان ۾ ڪهڙا نه راز رکيل آهن . تون به الله جو عاشق آهين . عشق مان ئي ڪائنات جي رازن جون راهون ۽ قادر جي قدرت جون ڪنجون هٿ ايندءِ . ڀڪين ڪان پريت پراءِ .

” وڳر ڪيو وتن ، پرت نه ڇنن پاڻ ۾،
پسو پکيئڙن ، ماڻهنان ميٺ گهڻو .“

محبت جو سدا صاف گل هٿ ڪر، پيار سان اٿ ويھ ، پيار سان هل چل ، پريت جو پيالو پيءُ ۽ پيار سان پڙھ ۽ پرجھ . اهو آهي راز!

دنيا ۾ داس تي هل . دنيا دورنگي آهي . هو ٻهروپڻ وانگي ويس بدلائي موهٽي پئي ڏيکاري ۽ بار بار پئي موهي . آخر ۾ پنهنجي بدزيبي شڪل ڏيکاري توتي پي کلندي ، تڏهن تنهنجا نشا ٽٽندا ۽ دماغ جا پردا کلندا . هلي قبرستان ۾ ڏس ته توکي عبرت وٺندي ۽ حيرت لڳندي ، جتي اميرن جي قبرن تي زربفت جا پڙ پيا پون ۽ مجاور پيا سٽون ڏين . شايد چاپلوس پيا ڦيرو پائيندا هوندا . اهي ته جاڏي ڏسن ڏيري تاڏي پائن ڦيري . يا ته ڪي ماڻهو نقش نگار ۽ چٽسالي ڏسڻ لاءِ قبن ۾ پيا نظر ايندا . هيڏانهن ديناتات ديالوءَ جي داسن

جون ڏيوريون ۽ فقيرن جون زيارت گاهون ڏس تہ سوين امير اچي پيا پيشانيون گسائين ، آزيون نيازيون ڪن ، مٿو پيا ٽيڪين ، سڪائون پيا باسين ، ۽ دعائون پيا گھرن .

” جاڳي جنهن ياد ڪيو ، ساري رات سبحان ،
ان جي عبداللطيف چئي ، مٿيءَ لڌو مان ،
ڪوڙين ڪن سلام ، اچي آسڻ ان جي .“

ڏس تہ ڪيڏو نہ فقيرن جو مرتبو آهي، جو فقط سندن پويان ٻاهر پير ڪين تہ سوين پيا سلامي ٿين ، ۽ اڪير وچون پيا چون تہ هي فلاڻي پير جو گادي نشين آهي ، هي فلاڻي مسند يا ٻائي جو گادي سر آهي . سبحان الله! ايڏو اثر ۽ رعب فقيرن جو! ڪهڙي مجال شاهاڻي شان ۽ شوڪت ڪي جو سامهون ٿي بيهي . اي سر جا وار ، چمڪيدار ، آخر مٿيءَ ۾ خوار. ڪاڏي ويندءِ اهو چمڪاٽ تہ ڪاڏي ويندءِ اهو ڦٽي ڦوڪار؟ اڄ ڪارا تہ سيان اڇا ، ڪڏهن ٻاڙهو گهوٽ تہ ڪڏهن مڙه مقام ۾، ڪڏهن تخت تي تہ ڪڏهن تختي تي ، منهن مقام ۾ پاءِ تہ ڪهڙو نہ رنگ رچيو پيو آهي! آهي ڪو پتو سهڻي من موهڻي جو؟ آهي ڪو نشان ڪني ڪاري ڪوجهي جو؟ نہ ، سيڪو پوتي ٽاٽيو پيو آهي . تڏهن حضرت انسان! نوڙت ۽ نمرتا سک . سَرن ڪان سبق سک، هو واءُ جي جهوٽي مهل نِوڙي ڌرتيءَ تي ڪنڌ نمائيندا آهن تہ سلامت رهن . نِم جو ڪيڏو نہ ڳورو وڻ آهي پر جڏهن جو واءُ لڳڻ مهل سڏو سنئون ٿي بيهندو آهي تہ هو پاڙون پٽبو آهي . ” نوڙت منجهان نهال ، تون البت ٿيندين آدمي .“ سَرن جي نوڙت ڏنيءَ ۽ نم جي خودي ، ٻنهي جي پچاڙيءَ جو قاضي تون ٿيءُ . اي حضرت انسان! اي سر رحمان! تو گل جو مثال وني خندءِ پيشاني ٿيءُ . سَرن ڪان نياز سک . پکين ڪان پريت پراءِ تہ ائين ڪوٺبين حضرت انسان! ۽ اهو آهي دنيا جو لاپ .

حياتيءَ جي حيرت

سرءُ جا ڏينهن آهن . تپاولي ملڪ کي گهيري ويئي آهي . شاهوڪار پنهنجي شاهاڻي پوشاڪ ۾ ڪنبل ۾ لويون ويڙهيو تپ جي توَ ۾ به دنيا جا خواب ڏسي رهيا آهن. مگر غريب ويچارا ڦاٽين ٽٽين رلين ۾ گوڏڙين ۾ پاڻ کي لڪايو هڙ هڙ ڪندا وتن . غريب زالون ۾ ٻهراڙيءَ واريون ته ويچاريون مٽي جي سور کان پٽي ٻڌيو ڦرنديون گهرنديون وتن . ڪڏهن تپ سخت لوڏو ڪدين ته ڊهي پون . ڇا جا حڪيم! ڇا جا طبيب!! ڇي الله مڙيئي ڇڱي ڪندو . وسوئي ڪونهي . سرءُ سڪيري آهي ، رڳي ليٽ پيٽ ، سيان تي نوبه نو . ڪاٽي ڪاري پئي ٽئي تي ته ڪاٽي ڪاري پئسي لاءِ پيٽ کي پٽيون ٻڌيو گذر پيا ڪن، پاٽي ڪانجهي لهي رهيا آهن . وٽن ٽٽن جا پن به ڇٽي ڇٽي رهيا آهن ۽ هوا انهن کي ڌوڪي ڪٽان جو ڪٽان جا سير پئي ڪرائي . پنن تان پير گسائيندو، سر سر جا آواز سٽندو هيڏانهن هوڏانهن واجهائيندو ، عجيب عجيب خيالن سان دل کي بهلائيندو اچي دريا جي ڪپ تي نڪتس . ڪپ تي ويهي پاٽيءَ ۾ تپ تپ ڪري هٿ ڇاڇلائڻ لڳس . ايتري قدر جو ان جا ڇندا منهن ۾ تي پيا . وري ڪنهن مهل هوريان هوريان اندر هٿ تي وڌم جو وڃي تر تي ورتائون ، ڪنهن مهل هٿ جو بند ناهي پاٽيءَ کي تي جهليم. مگر پاسن کان پاٽي وهي تي هليو. ڪنڌيءَ کان پاٽي هوريان هوريان تي وهيو، پرتي ڪجهه تڪو ۾ وچ سير ۾ تيز تڪو .ڪٽان ڪٽان ننڍا وهڪرا تي ڦٽا ، ڪٽي ڪُن تي ڏسڻ ۾ آيا ته ڪٽي چادرون تي ڦاٽيون . وري سير کان پوءِ پاٽي مانيٽو تي وهندڙ ڏسڻ ۾ آيو. انهيءَ مهل خيال آيم ته ماڻهوءَ جي حياتي به ائين آهي . پاٽيءَ کي زور سان تپ تپ ڪرڻ مان اهو انومان ڪديم، ته جي فطرتي زندگانيءَ کي ڇاڇولبو ته ضرور آڏو ايندي ، جو جٺَ مون کي ڇندون تي پيون . وري هوريان هوريان هٿ هيٺ تي ڪيم ته هٿن تر تي ورتو ۽ جيڪي تر ۾ هو سو هٿن تي تي لڳو. انهيءَ مان معلوم ڪيم ته دنيا جي انتوڪارن ۾ وچئون، جو ماڻهو هوريان هوريان چپ چپاتيءَ ۾ ڪم ڪري ٿو ۽ ڪم آزار رهي ٿو، سو ضرور لعل لهندو ۽ منزل مقصود تي رسندو. وري هٿن سان پاٽي جهلجي نٽي سگهيو.

انهن خيالات ۾ غلطان هيس ته اوچتو گويا جاڳي پيس ۽ "هون" ڪري ڪنڌ مٽي ڪٽي چيم ته مار! قادر جي قدرت!! اها ڳالهه ته عالم آشڪار آهي جو اسين وقت کي زنجير وجهي نٽا سگهون . هي ته فقط خدا تعاليٰ پنهنجا اسرار ڪائنات تي وڃائي ڇڏيا آهن ته سچا

سورمان سڀ جو سچ ڏسندڙ، قاعدو ڪلي سرشتيءَ جي هر هڪ جزي مان ڏسن . سو پاڻيءَ جو وهڪرو آهي عمر جو وهڪرو . سو جيئن هو نہ پي جهلجي سگهيو تيئن هي بہ ڪيئن ٿيندو. ڪنڌيءَ ڪان جو پاڻي مانيٽو ٿي وهيو، انهيءَ مان سمجهيم تہ ٻاراڻي اوستا ۾ ائين ماڻهوءَ ڪي راند روند ۾ وقت گذرڻ جو پتو ئي ڪونہ ٿو پوي ۽ ماٺ ميٺ ۾ وقت لنگهي وڃي ٿو. حياتيءَ جي درياهہ ۾ جي اڳتي ويو ۽ نفساني خواهشن جي وهڪرن اچي ورايس، ۽ اڊنگن سڊنگن ٽپن ڏيڻ لاءِ تيار ٿيو ، تہ امڪان آهي تہ نفساني وهڪرا ڪيس پنهنجي قبضي ۾ آڻي ڪنهن ٽڪر سان ٽڪرائي ٽڪر ٽڪر ڪري ڇڏينس . سير تي جو نظر پئي هيم تہ اوچتو قوهہ جوانيءَ جو خيال آيم تہ هائو! هائو! جيئن حياتيءَ جو وچ جواني، تيئن درياهہ جو وچ سِير. سير ۾ پاڻي ڏاڍي زور شور سان پيو وهي ، آواز چوڌاري پيو پکيڙي . انهيءَ مان خيال آيم تہ سچ ڪين جوانيءَ جي وقت رت بدن ۾ پنهنجي پوري زور شور سان تنديون ڏيکاري وهندو آهي، تنهنڪري ان جو اثر ٻاهرين قرڻ ٽڙڻ تي پيو پوي . اتي عشق ۽ عقل جون لهرون اچي هٽين بجين پون، پوءِ جيڪو ڏاڍو سو گابو. مگر انهيءَ هاءِ هوءِ جي آوازن جو پڙلاءُ هيڏي هوڏي وڃي وڏندو ۽ عالم ۾ ظاهر ٿيندو. جهڙي طرح سير جي لهرن جو آواز پرتي پيو ٻڌڻ ۾ اچي. انهيءَ زماني ۾ انهيءَ واجڻ جو آواز ماڻهوءَ ڪي اهڙو تہ ٻوڙو ۽ ٻي سمجهہ ڪريو ڇڏي ، جو پنهنجي ٻيڙي ٻڏڻ ۽ ترڻ جو پتو ئي ڪونہ پويس . تان جو اها دنيوي سير اهڙو چو ڪري ڇڏيس جو پوءِ پئي خبر پويس ، تہ اڙي هي چار ڏينهن چا جا هوا! اهو ويلو هٿ نہ آيو جو ڪٺي هوش اچي ها . جيترو ماڻهو وڌيڪ ڪم ۾ رذل هوندو اوترو هن جو وقت تڪو گذرندو. سو اهو ويلو تہ آهي وهانو وڳي ۽ عيش عشرت جو. انهيءَ خيال ۾ مونکي وڌيڪ پري پيريءَ جي پنڌ ۾ نهارڻ لاءِ آنڌ مانڌ ٿي . اتي خيال آيو تہ پيريءَ جي رنجهہ ڪنجهہ ڪانہ ٻڌي اٿئي؟ اتي ڏسين ڪين ٿو تہ سير ڪان پوءِ درياهہ ڏيمي ڏيمي ٿو هلي .

اها آهي حياتيءَ جي پيريءَ جي منزل . جنهن مهل پوئتي موٽڻ جو وقت آيو تہ دم بہ پنتي هلڻ لڳا ۽ ان سان نبض بہ اهڙي . بدن جي ٻاهہ ۽ رطوبت بہ گهٽ ٿي . انهيءَ حياتيءَ جي دوري ۾ سمجهہ ، ٻوجهہ ۽ ٻڌي سڌي سڀ پويان پير وٺڻ لڳيون . سنج سپيئي ساڻ پر جوين ريءَ جڏا ٿيا . پوءِ وايون ٿيو ولڙيون ، ڊڍر ٿيا ڊرا ، ڇڪا پيا ڇڙي ، رڳي آنڌ مانڌ! ” هيئن ٿو هٿ هٽي جڏهين آيس ڪال ڪرپال چوي“. ڪري سو ڪري ڇا! پنهنجون اڳيون ڳالهيون ياد ڪريو پيو افسوس ڪائي! جوان مڙسن ڪي ڏسي اکين ۾ آب پيو آڻي . جڏهن هڪ پر

تي آهي ته ٻيءَ ٻر جا ليڪا ڏسڻ ۾ پئي آيا مگر هو جڏهن سير لنگهي ٿو تڏهن اهي ليڪا صاف صورت وٺي ٿا ٻيهن ۽ جهڙا دليل هوندس ۽ سودا سمايل هوندس، اهي سمورا پنهنجون پنهنجون شڪليون وٺي منهن پوندس . اها آهي حياتيءَ جي حيرت! جو هو ٻه هو درياهه جي علحده علحده وهڪرن جا وارا پئي منهن تي وجهي .

" برسر جويبار بنشين و گذران عمر ببين "

****

دوست

انجيل مقدس ۾ لکيل آهي تہ ” **خدايا! مونکي منهنجن دوستن کان بچاءِ!** “ چوندا آهن تہ دل جي خبر هڪ چوندڙ کي ٻي دلين جي مالڪ کي . چوٽيون ۽ کهاٽيون ٻہ وقت ۽ سمي سان پيون ڦرن ، خيال ۽ ويچار هر هڪ دور ۾ مختلف طرحن سان تا گهڙجن ۽ جڙن ، هر هڪ دين ۽ ڌرم ۾ الڳ الڳ پهاڪا ۽ اصطلاح پيا ايجاد ٿين . تنهنڪري راز ۽ لِڪ جي ستا ۽ مامَ عام کي پئجي نتي سگهي . پر تڏهن بہ ٿوري گهڻي غور ۽ فڪر کان پوءِ ڪن نڪتن تي روشني پئجي سگهي ٿي .

دنيا ۾ يار ٽن قسمن جا چيا وڃن ٿا . **زباني ، ناني ۽ جاني** . زباني جي نالي چيو وڃي ٿو ، تہ انهن سان مروت ، مهرباني ۽ خُلق سان پيش اچو ۽ ان کان اڳتي نہ وڌو. ناني کي ماني ٽڪر ڪارائي، مهمانداريءَ جا حق ادا ڪري ، خدا حافظ چئو ۽ جانيءَ جي مٿان سر ساهہ صدقي ڪريو . ظاهر آهي تہ ايڏي ساري پاڪ آسماني ڪتاب ۾ ارشاد، پهرين ٻن قسمن جي دوستن لاءِ نہ آهي ، ڇا لاءِ جو اهو هڪ ڪليل راز آهي ، تہ انهن مان لاڀ ليکي جي اميد ڪانهي . پر هيءَ منشا ۽ مراد ٽئين قسم جي دوستن لاءِ آهي جن جي سچائيءَ ۾ رتي ماتر ٻہ ڦير ڪونهي . پر اهي ڏاڍيءَ سادگيءَ يا محض بيوقوفيءَ کان اهڙو نقصان تا پهچائين ، جن جو هنن کي خواب خيال ٻہ نہ هوندو. اهڙا ماڻهو ٿوري ۾ ٿورو تہ پنهنجي دوست جي حد کان زياده ساراهہ ڪري هن لاءِ ٻين وٽان حسد ۽ هوس جاڳائين يا گهٽ ۾ گهٽ وقت وڃائين . هتي اهڙا چند واقعا ڏيڻ ٻي جا نہ ٿيندا .

مثلاً، ڪنهن وقت الف کي ڪاتي تقرير ڪرڻي هوندي . ب هن جو خاصو دوست آهي . هيءُ صاحب تمهيدي تعارف ۾ الف جي ساراهہ ۾ ڌرتي آسمان هڪ ڪندو ، جو ٻڌندڙ ائين سمجهندا تہ ”اڳي ڪونہ آيو پير تنهنجي پان.“ وري الف يعني مقرر خيال ڪندو تہ ساراهہ جي پد ۽ پائي جي مقابلي ۾ ضرور ڳالهائي . پوءِ وينو سني ڳالهائڻ ۽ خيالن ظاهر ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو، تان جو خيالن ۾ اهڙو منجهي ويندو، جو جيڪي هونءَ چوڻو هوندس ، تنهن جو اڌ ٻہ نہ ڳالهائي سگهندو، يا تہ مورڳو هيسجي ويندو . مڙيئي اها فلڪ ڪانہ ڏيکاريندو. اهڙا ڪئين واقعا ٿيا آهن .

ٻيو واقعو ملاحظہ لاءِ عرض آهي . هڪڙي وقت مونکي ڪجھ لکڻو پيو، جو ڪتي پڙهڻو هو. سو سهي سنيري وينس لکڻ ، ايتري ۾ هڪڙو صاحب لٽ زمين تي هڻندو، ٿو

ٿو ڪندو اچي وارد ٿيو. مون سمجھيو تہ پھرين ٽڪي ڪير پري. هاڻي هي صاحب مٿو ڪائي ويندو. سو خوش خير عافيت
ڪري پني ۽ مس ڏانھن ڏنم. جنھن مان ظاهر هو تہ صاحب سمجھي تہ مونکي ڪجھ لڪٽو آهي ۽ وجي ٻئي ڪمري ۾ جائيتو ٿئي . پر هتي تہ هو، **” اچ نہ اٽان سيان اٽان.“** ميرن ۽ پيرن جي ڳالھين ۾ اچي چٽو. چي عليمراد ڪون سڏاوي؟ اهڙو توبچي نہ ٿيو نہ ٿيندو.جيترا جانور لنگھندا اهي ماربا. هر هڪ لاءِ چئبو تہ هنڪي مٿ ۾ لڳي . هن ڪي ڪن جي پاڙ ۾ وغيره . بندوقن جو ڪرو اڳيان پيو هجيس . هڪڙيون پيون پرجن ۽ ٻيون پيون خالي ٿين . بندوق اڏيءَ تي آئي نہ آهي، عزرائل جانور ڪي سٽ ڏني نہ آهي! وار خالي نہ ويندو. لَڙهندڙ ڏيئي مان وٽ اڏائيندو هو! شڪاري پکي تہ پنھنجي ليکي، باز، باشا ، زرا ، شڪرا ، هر هڪ تي نظر هوندي ! ماءُ وري اهڙو نہ ڄڻيندي . شاه سائين پير بہ پير هئا! امير هئا! پنھنجو مٿ پاڻ هئا! سڄو ڏينھن ڪچھريون لڳيون پيون هجن . هڪڙا اُٿن تہ ٻيا اچن ، پر پاڻ نہ ٿڪجن . وڏن جي ڪمائي آھ . لڏي ويا پر پوين ڪي اڏي ويا . مون بہ چڱو وارو ونايومانس تہ ڪيئن مرحوم مير صاحب ولر جو شڪار تر ۾ ڪيو. سٺ هرڻ آيا تہ هڪ بہ واپس نہ وريو! ورائي هٿ ٻڌي عرض ڪيو تہ سرڪار! هن مڙهيءَ ۾ اهي هرڻ هئا . حضور جن ٻئي هنڌ ويھن تہ هي ٻانھو حاضر آهي . مير صاحب ڪيس ٥٠٠ رپيا روڪ عطا ڪيا ، لونگي پھرائي ۽ چيلھ سان ترار ٻڌائي . ها سائين! ڏيڻ وارا بہ اٿي ويا! غم ڪونہ ، خوشي گھٽي ، هوس، حسد، نالي ڪاڻ نہ لھ . ست ۽ سيل، سستائي ڏس تہ ڏهين رپئي خرار، گيھ چارسير رپئي! گيھ بہ گيھ! گھڙين
پيو وڪامجي، چڻ چڻ رکيو آهي! پوءِ ماڻھن جون عمريون وڏيون ڇو نہ ٿينديون؟ خير مس مس خدا دل ۾ وڌس جو چيائين تہ سائين مان تہ وجي ڪونيءَ ۾ ٿو اهلان . مون دل ۾ چيو شڪر ٿيو جند تہ ڇٽي .

اجا ” صاحبو مان اوهان جو دل سان شڪر گذار آهيان جو “ تائين لکيم تہ ڪڙمي آيو. چي سائين، اوهان جي پيرين پوڻ آيو آهيان . رسمي خوش خوش ڪري خبر چار لاءِ **جيءُ** چيومانس . چي سائين ڪير منو پيءُ .ڪمن ڪارين ڪي لڳا پيا آهيون . واٽر بند ٿي پيو آهي، سو البت پوڪن ڪي سوڪھڙو آيو آهي . فصل بہ شڪر آهي چڱو موچارو ٿيو آهي . مڙئي ٻج يت لٿي چار داڻا ٻچندا . هي چوايو ٿوري ڪس ڪندو . مھڙين لنبر مان لاھ ڪڍي ڇڏيا اٿم وغيره . مون پنھنجا احوال ٻن ٽپن ۾ ڏنا . پيلا انگريزي دان ڇا ڄاڻن ، سوٽ بوٽ ۽ ڦٽي ڦوڪاري ۾ پورا . هر هر پيا عينڪ صاف ڪندا . مطلب تہ ٽپڙ ڪٽل ، نظر چٽ ،

هڏائون پڄرو ، تندي ۽ تيزي . خودي ۽ خوءِ ، دين ڌرم کان آزاد ۽ آوارو. خير اهو اٿيو، ته پري سڏ ٿيو مانيءَ جو، خيال ڪيم ته ماني کائي ، پوءِ ٿو ڪجھ رهڙي ونان . ماني کائي بس ڪيم ، ته ڇوڪر چيو ته ابا! هڪ ماستر بيٺو آهي . مون سمجهيو ته ٻه ڪلاڪ چٽ . يلا ماستر ويچارا غريب! غريب جو ياڳ به غريب! بڪيو شينهن سان گڏ کائي . ڪاٽيارا، هٿ ڇيو نه ڪن سو ڇا ڪن . اڄ ڪلھ ڏني جو پٽ ڇتو، ذات جو سڪيو. اڻيي سان پيٽ پرين پوءِ دماغ خالي نبل ۽ نستا. زور رکن ڳالهائڻ تي . سو نه انجي ڳالھ مڪي ۽ نه جند ڇٽي . اڄ ڪلھ زمانو آهي ننڍ جو . قد ننڍا ، وار ننڍا ، قميص ننڍي ۽ سٿڻ ٻه تختي ، سو مطلب ٻه ننڍو هئڻ گهرجي . سو ڇا ڪريان؟ چوانس ته بس نهيو! ته ٻه بد اخلاقي . خير ڏٺو ڏٺي چيومانس ته سپاٽي آفيس ۾ ملنداسين . دنيا آهي ڪوڙ. سو جيسين ڪوڙ نه گڏ ، تيسين سچار ڪونه چويس . اگرچ سچ جي ٻيڙي لڏي لڏي ، ڪين ڪڏهن سا ٻڏي ٻڏي .پر اڄ ڪلھ جي چاليءَ دانا ديوانا ڪري ڇڏيا آهن! چون ته سچ مرچان، ڪوڙ ڳڙ، پير پئسا، جوءِ گر.

سو ويهي دل ۾ ”شل اٿي، شل اٿي“ جو ورد ڪيم. ايتري ۾ هڪ زميندار دوست اچي سهڙيو. اسلام عليڪم، وعليڪم سلام! ڀلي آيا، سدا آيا، جيءُ آيا، نچ آيا! ماستر صاحب ڪي اٿڻ لاءِ ڪافي سبب هو، پر ويٺو رهيو. نيٺ منهان لاهي چيومانس، ته سائين سپاٽي آفيس ۾ ملنداسين. خدا جا لک شڪر. اڍائي ڪلاڪن کان پوءِ اٿيو. پوءِ وڏيري سان خوشان خوش ڪيم. ڇي سائين!موٽر وٺي آيو آهيان. مرون جو الڙ آهي. هل سائين ڪتن جون ڀهڪارون ته ٻڌ. بس سائين هنج ۾ ويهاري ڪارائجن. جيءَ ست انهن جا: جو نڪا ڪن هم نڪا ڪن تم، ڏو وڃي منجھ پوندا. هنن جو مشاهدو ته ڏس. مون چيو ته سائين مونکي ڇڏ مونکي ڪجھ لکڻو آهي. ڇئو سائين! انهين ڪوڙين ڪاڳرين ڪنون ڪجھ نه ٿيسين؟ ڇا ڪريان؟ ڪاڏي وڃان؟ ڪيئن ڪريان؟ جنڊ ڪڻ ته جنڊ ڳورو، پُڙ ڪڻ ته پُڙ ڳورو.خدا جو نانءُ، قسم قران، زوريءَ وٺي هلندوسانءِ، ماڻهو ڇا چوندا ته شاھ نه آيس، اها منهنجي گهٽتائي آهي. هي عزت جو سوال آهي. مار! اجان ته ڪو ڪم ڪٽي ڪونه آيو آهيان. سٽ پنڌ جي آهي، موٽر اڳيان ٻه منٽ. رات جو ٻه لفظ لکي ڇڏجانءِ. مهيم ڪي مٿو ٿورو ڏيڻو آهي. جڻ ته ايندا پلوفيسل جو مڙس ڪي ويهي خيال ڪرڻو آهي. بابا! اصل نه ڇڏيندوسانءِ. هل، نه ته گار ڪٽندس.

خير، قهردرويش برجان درويش. موٽر جهٽ ڪري ورتو. ڇگو جو آيس. راڄ ماڻهن جا اکيون لاٽيون بينا هئا. الڙ ٿيو پورو. مون موڪلائڻ جو خيال ڪيو. چيائين ته ائين وري ڪيئن

تيندو؟ اجان سُڪر سٽائي آهي. اَنن جا اگهه به چڱا آهن. لنگهڻ شل دشمن به نه وجي. بس ماني تيار آهي. ماني رکجي وئي. ڏني ڊو تي ويو. اچو پنو، ڪوفتا، ٻن تن قسمن جا ٻيا پوڙ، دولمو، تتر پکل، چيلو سجي تيل ۾ تهو اقراتن ۾ ست پڙن جو، ٻه قاب قلاءُ ۾ دم پخت جا، چاشني، ڏوهو کير جو! مڙئي کائڻ وارا ٻه، هڪ مان ٻيو وڏيرو. مان کائڻ جو ڏچر، ماني کتائڻ جي کانه، بس پناڻ کو منهن ڏيس! متان وري وڏيري جي پئي پوي سائين شڪ نه ڪجانءِ. ماني الله جي موڪ آهي. ڏٽي، دشمن، دوست، درند، چرند، پرند ۾ جيت جڻي ڪي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ روزي رسائي تو. سائين ڏنو ڪين اتو، ته ڪوريئڙي جهڙي ضعيف جيءَ کي سندس تاجيءَ ۾ مک کي قاسائي رزق رسائي تو. انجي انت جو پرو ڪونهي. ٻه تي گره وجهي هٿ ڌوئي موڪلايم. چيائين ته سائين فقير آيا آهن دس جا، ٻه تي ڪلام ٻڌي وڃ. هي ويچارا اسانجو نانءُ ٻڌي آسائو تي آيا آهن. هننجي دل ٻه راضي ڪريو. جهنگ ۾ ٻي ڪهڙي وروندھ آهي؟ مونکي خيال هو لکڻ جو، سو آخر موڪل ورتم.

گهر آيس ته يارنهن لڳي ويا. ڏنم، ته سج کي پتر هٽي سڀ ياتي سمهي پيا آهن. منهنجي اچڻ تي جڻ ته هڪ سوپو ڪري اٿيا. هن مهل ڪانپوءِ ٻلا چا لکبو. اکيون ننڊ ڪان پوربيون پيون وجن. وينس ته جهوتي سان متو وجي ميز سان لڳو. اَن ۾ آهي نشو، سو وجي هنڌ ۾ ڊنس. سجي ڏينهن جو تڪ، ٻي ويهڪ. چيم ته سياٽي جا ياڳ سيان سان. اهي ٻه دوست آهن، جن جي سچائيءَ ۾ ڦير ڪونه آهي، پر منهنجي ناقص خيال ۾ ته هن دنيا دورنگيءَ ۾ هر قسم جا دوست بي بقا آهن. تنهنڪري،

” چاڪي وجي جو، ٻيلي رهين ٻين جو،
وٿ تون ڪنجڪ ڪريم جي، جڳ جو والي جو،
سهڪو هوندو سو، جنهن جو عشق الله سان.“

هي مٿيون بيت ڪافي آهي. ڪنهن وقت مون هڪ ماڻهوءَ کي هينيون بيت گهٽي سوز سان چوندي ٻڌو.

”دل جو دلبر هڪڙو، گهٽا تان نه ڪجن،
دل ڏجي هڪڙي کي، مر سوين سڏون ڪن،
اهي چلولا چئجن، جي در در لائن دوستي.“

هن صاحب شايد دنيا جي رهندڙن کي تنبيهه ڪئي آهي ته آواره گردي ڇڏي، مستقل مزاجي ۽ پائداري اختيار ڪريو. پر مان انجي معنيٰ اها ڪيندس، ته يار اتي روحاني طرح خدا تعاليٰ کي ڪري ونجي، يعني هنجي ياري ۽ ياوريءَ کانسواءِ ٻيو سڀ ڪوڙ ۽ بي سود آهي. تنهنڪري مان شاه صاحب جي هينين بيت تي مضمون ختم ٿو ڪريان.

”ماڻهو گهرن مال، آن سڀ ڏينهن گهران سپرين،
دنيا تنهن دوست تان، فدا ڪريان في الحال،
ڪيو نام نهال، مونکي محبوبن جي.“

****

دنيا مڙيوئي ڏوڙ، ڏوڙ دنيا جي منهن ۾

جهوناڳڙهه ڪانياواڙ ۾ هڪ رياست آهي. اتان جو نواب هڪ مسلمان آهي. سندس ماتحت ننڍيون ننڍيون گهڻيئي جاگيرون آهن. ڪيس ”سورٺ سرڪار“ به چوندا آهن. شاهه صاحب به سورٺ جي سر ۾ سورٺ، جهونا ڳڙهه ۽ گرنار شعر ۾ ڪم آندا آهن. جئن ته ” جهوناڳڙه جهرندو، پوندي جهانءِ جهروڪ ۾.“ ”ٿيو غلغلو گرنار ۾، ته ڪو عطائي آيو.“ جنهن مان سمجهجي ٿو ته ان وقت ڪي هندو راءِ راڄ ڪندا هئا. هونئن سورٺ علائقو به آهي. جنهن ۾ جهوناڳڙهه، پوربندر ۽ جيت پور به اچي وڃن ٿا. اتان جي وزير مرحوم بهاءُالدين پنهنجي نالي سان شاندار ڪاليج برپا ڪيو آهي، جنهن ۾ مسلمانن ڪان في ونڻ ۾ نه ايندي آهي. اتي سستائي به گهڻي آهي، انڪري سنڌ جا شاگرد اوڏانهن به پڙهڻ ويندا آهن، مان به مئٽرڪ پاس ڪري ڪاليج جو پهريون سال اوڏانهن پڙهڻ ويس.

ڪاليج شهر جي قلعي جي ٻاهران آهي. اوپر ۾ گرنار جو جبل اٿس، جنهن جي ٻئي پاسي گير جو ٻيلو آهي جتي ڪيهر، ٻيلائي ۽ چيتا رهندا آهن. انهيءَ گرنار جبل جو نالو داتارآهي. گرنار جي چوٽي تمام اوتاهين ۽ سمنڊ جي مٿاڇري ڪان اٽڪل ميل ڪن مٿي ٿيندي. ان جي چوٽيءَ تي وشنو مهاراج جو پيڳ آهي. جبل جي لاهين، پاسن، پلون ۽ دامنن ۾ ڪيترائي مندر آهن. واٽ تي سوين، هزارين پانڌيڙا، زيارتي ۽ ياتري، جوڳين جو درشن ڪرڻ، مندرن ۽ ڏيورين ۾ مٿو ٽيڪڻ ويندا آهن. انهن جي سک ۽ سهوليت لاءِ جناب نواب صاحب پٿر جا وڏا ۽ ويڪرا ڏاڪا نهرائي ڇڏيا آهن. جي تخميناً اٺ هزار ڪن ٿيندا. اهڙي طرح داتار تي وڃڻ لاءِ پنج هزار ڏاڪو ٿيندو.

شهر ۾ ڏسڻ جهڙيون جايون، محل ۽ ماڙيون وغيره ڏسي، هڪ ڏينهن خيال ٿيو، ته جيڪر داتار جي زيارت ڪريون، سو ٻنيرڪي جو به چار ڄڻا گڏجي نڪتاسين. واٽ تي چرچا گهٻا ڪندا، راڳ روپ چوندا، جهنگ مان يانت يانت جا وڻ ٽڻ، پکي، پرند ڏسندا اچي ڏاڪڻ جي هيٺين ڏاڪي تي پهتاسين. ڏاڪڻ جي ٻنهين پاسن ڪان اهڙي ته ساوڪ لڳي پيئي هئي، جو ان جو اچو پٿو هڪ عجيب زيب رکيو بيٺو هو. آخر ڪجهه وقت ڪان پوءِ ڪنڌ ورائي ڏٺم ته مار! جهوناڳڙهه جو شهر مورڳو اکين اڳيان پيو نظر اچي. تنهن ڪان پوءِ جئن اڳتي مٿي چڙهندو ويس، ته شهر ننڍي گولي وانگر پيو اکين اڳيان ڏيکارجي. خير اچي چوٽي تي پهتاسين. اتي سخت بارش سبحان پير جي آستاني اندر پناهه ورتي سين. مجاورن چڱي ڪيڪاري، چڱي توجهه سان چانهه پياري تازو توانو ڪيو. اتي ڪونيءَ ۾ غار ڪانسواءِ هيو

ڪجھ ڪونہ هو. چون ٿا تہ ”پير صاحب جن دنيا جي ڏوڪي، فريب، ظلم ۽ تعديءَ کان تنگ اچي، جنئن غار ۾ غائب ٿيا، تيئن وري ٻيھر ٻاهر نہ آيا“. اتاهون موٽڻ تي جنئن لهندو آيس تئن اک شهر ۾ رکندو آيس، جو ويو ٿي وڌندو ۽ وڏو ٿيندو. ۽ نيٺ اچي منجهس پيس. ڪاليج ۾ آرام وني، شام جو شهر ۾ گهمڻ نڪتس. ماڻھن جا هشام لڳا پيا هوا، هرڪو پنھنجي رنگ ۾ رنگيل ۽ مستيءَ ۾ مست. ”پادشاهان مال مست و ما غريبان حال مست.“ ڪي اميريءَ جي عياشيءَ ۾ تہ ڪي فقيريءَ جي فاقہ ۽ فڪر ۾! هرڪو ڪنهن نہ ڪنهن چاھ ۾ ڇريو! هبس ايڏي جو هيانو پيو منجهي. ڪٿهين قرار نہ اچي. ٻوسٺ ۽ سوڙھ ايڏي هئي، جو ذري گهٽ ماندو ٿي ويس. اتي خيال آيم تہ جي ماڻهو ٻاهر ٿو رهي، تہ روح ڪي وڏيڪ راحت ٿي اچي. ڇو جو روح جنھن جي معنيٰ واءُ آهي، سو ضرور بند رهڻ پسند نہ ڪندو ۽ هميشه پيو مٿي چڙهڻ لاءِ اڇلان ڪائيندو ۽ آزاد ۽ وائکي رهڻ لاءِ واجهائيندو. هاڻ دماغ ۾ آيو، تہ فقير ۽ ساڌو جي ٻاهر ڪٿيائون ناهي دنيا جي ماڻهن سان گهٽ واسطو رکڻ چاهيندا آهن، سو بہ شايد ان ڪري جو اهي مٿين ڳالهہ ڏيان ۾ رکن ٿا. جنئن شهر کان ٻاهر فرحت هئي ۽ شهر مان جنئن ماڻهو مٿي چڙهندو ٿي ويو، تہ شهر ننڍو پئي نظر آيو، تيئن جي ماڻهون دنيوي دز ۽ ڌوڙ کان اکيون صاف ڪري، قلب تان ڪوڙ ٻدوڙ جي ڪس ڪوري، منزلون طي ڪري مٿي ٿيندو ويندو، تہ دنيا جا وهنوار ڪيس اکين اڳيان اجا ڪارا پيا نظر ايندا. پوءِ جنئن ماڻهو هوائي جهاز ۾ مٿي ويندو آهي، تہ آدمي ڪڪڙين جيترا ڏسڻ ۾ ايندس، ۽ آخر مٿي ٿيندي هيٺ رڳو اوندھ انڌوڪار، مٽي، خاڪ ۽ ڌوڙ جو غباري گولو ڏسندو. جو وڃي نيستي نموني ٻيهندو. تيئن اتاهون دنيا ۾ مڙئي ڌوڙ ئي ڌوڙ ڏسبي.

اهڙي صورت ۾ ڪاملن ۽ ولين جي نظر ۾ جو دنيا ڌوڙ آهي، سو بہ ائين آهي، جو جڏهن سندن روحاني منزل اتم ۽ اعليٰ پد تي ٿي پهچي.

”مٿي ويئي من مون، سامي ممتا مل،
آتم پد اچل پرچي لڌو پاڻ ۾.“

سياڻن دنيا کي هڪ رنگين خواب ڪري ڪونيو آهي. جو اک کلڻ سان ڪجھ ڪونهي. هيءَ دنيا رڃ مثل آهي، جنهن جي مرگھ ترشنا ۾ ڪئين چڙيون هٽي مري ويا. هن جو ظاهر خاصو ۽ باطن راسو آهي. هي مصيبت جو ميل ۽ درد الم جو گهر آهي.

يا الله! تون دولتمنديءِ دنيا جي مستيءَ کان پناھ ڏي! هيءَ هڪ اهڙي مستي آهي، جو ان ۾ ويران ٿيڻ مهل، تمام دير سان سجاڳ ٿبو آهي. هان! پنهنجيءَ مستيءَ ۾ مست رک. آمين.

فلسفہ موت

سوال ٿو اٿي تہ جيڪڏهن موت نہ هجي ها، تہ جاندار مخلوق ڪهڙي شمار ڪي پهچي ها؟ هي سايون پنيون، گهاٽا جهنگ، کليل ميدان ۽ ماٽريون، مطلب تہ رستا ۽ سڙڪون بہ ماڻهن سان پرپور هجن ها. جو پير پائڻ جي جاءِ نہ لڀي ها. سرنهن جا داڻا ڪٽي ڦٽا ڪجن ها، تہ اهي بہ جيڪر ماڻهوءَ تي بيهي وڃن ها. ڌرتي ويچاري داڻن جي شڪل لاءِ پيئي سڪي ها.

سڀ ڪنهن هنڌ جهوپڙيون ۽ جايون نظر اچن ها. جي هڪ پاسي حيوان بي زبان بي شمار ڏسجن ها تہ ٻئي پاسي ماڻهو بہ پنهنجي ڳاٽاٽي ۾ گهٽ ڪين پون ها. ڪراڙا، جوان، ٻارڙ زالون. بس رلهي ڪلهي تي الھ واهي. جتي رات پيئي اتي گهر. سياري ۾ تہ ڪڪڙين جي ڪڏين جيترين ڪڏن ۾ سر لڪائي سمهن ها ۽ ڪرونڊڙا ٿي پون ها. اهڙا عاليشان محل ۽ ماڙيون، باغ ۽ بنگلا تہ خواب خيال ۾ بہ نہ اچن ها ۽ شاهي سڙڪن جو تہ ڪو نالو ئي نہ ٻڌجي ها. رڳي پير وات هجي ها. اهڙي گهمسان ۾ جي ڪو اڪيلائي پسند ڪنڌڙ آدمي پنهنجي لاءِ جاءِ ڳولي ها، تہ وڻن جي چوٽين ۽ جبلن جي ڦوٽين ۾ اڪ رکي ها. مگر اتان! پکي پرند، جيوجنتر، ڍورڍڳا ۽ چرنده درنده ڪيس ٽڙي ڪين ها. بادشاهن ڪي صلح سانت ۽ بندوبست قائم ڪرڻ لاءِ، هلندڙ زماني کان ڪئين بار ڪروڙها رپيا وڌيڪ خرچ ڪرڻا پون ها. پاڻيءَ تي پهرا بيهي وڃن ها. باھ لاءِ باھ ٻرٽين جي اٽاٽ ڪري آدمي هڪ ٻئي کي چنن، ڦاڙين، ٻارين ۽ ساڙين ها. پوري صاف هوا نہ ملڻ ڪري مريضن جا بسترا ڏينهون ڏينهن ائين وڌن ها، جو جڻ ماڪوڙين جي ڏر تي پاڻي پيو. مزو وري اهو جو نہ مري ۽ نہ وري چاق چڱو پلو تي منجو چڙي. زمين جي تنگي، ٻنيءَ ٻاري کان تنگ ٿي پوي ها. مگر جي ڪا ٿولي ارھ زوري ڪري ٻج بہ ڪٽي ڇٽي ها، تہ ديري ڪٽڻ کان اڳ، هزارين ٿوليون ماڪڙ وانگي اچي ڪڙڪن ها. پوءِ فصل تہ فصل جي ماڳ، پر ڪين بہ جيڪر سڄي لڳين ڪين ڇڏين ها. جهنگلي جانور پنهنجي ليکي ڏند ڪرٽيندا اچن ها. مطلب تہ اهڙو گوڙ گهمسان مچي وڃي ها، جو ڪئين ننڍيون حڪومتون انهيءَ دز ۾ دز ٿي وڃن ها. هزارين نہ پر لکين، انهيءَ انساني جنگ جي آهيءَ ۾ اچي وڃن ها. ڪڏهن

انسان حيوانن کي ماري ڊيڪائي ڪڍن ها، تہ ڪڏهن وري حيوان بہ پنهنجي حملہ ۾ انسانن کي بہ ٽي قدم پنتي هٽائين ها. مطلب تہ ڏه ويه اهڙيون جنگيون لڳي وجن ها.

پوءِ آخرڪار ٻن ٽئن صدين بعد ضرور ساٿا تي پون ها. منهن پيلا ڪري ضرور نهراءَ جي ڳالهه چون ها، ۽ چار چڱا ڳڏجي ڏرين کي سرچائي پرچائي ڇڏين ها. واپار بہ زور، محبت بہ وڌون وڏ. ٻيا سرير، جن ڪئين زمانن ۾ دورن جون هوائون ڪاڏيون هونديون، سي بہ لٽ تي ٽيڪ ڏئي ٽرن ڦرن ها. باغ باغيچا، بنگلا بستان وري نئين سر شروع ٿين ها. مگر آدم ذات جي ٻارن جي واڌ جنڙن جئن پئي وڌي ها، تہ وري جاءِ جو مسئلو پيدا ٿئي ها. ڪڏ تي ڪڏ بہ ڪيترا نهندا. پوءِ تہ ڪڻ ڏندو، تہ لاهيون هڪ ٻئي جو ڪنڌو. ماڻهو جئڻ کان عاجز ۽ آتا! وڙهن ۾ جنگ بہ نہ ڪٽن، جو انهيءَ جنجالي جئڻ کان جند ڇٽي پوين. پوءِ تہ ڪوهن ۾ ٽپا ڏين، درياه ۾ پاڻ اڇلائين، جبلن ۾ وڻن جي چوٽين تان پاڻ کي ڪيرائين ۽ ڊگهي حياتي کي ضرور گناه سمجهن. دنياوي ڏنڌن کان ڪيئن آجا ٿين. رات جو رات ۾ ڏينهن جو ڏينهن هر ڪنهن کي پنهنجا پنهنجا خيال ۽ ڪٽڪا هوندا. ڪن ويچارن کي اولاد جي لاغرضيءَ ۽ بي پرواهيءَ جا پٽڪا. نوڪر مالڪ جي زور زبردستيءَ جي مصيبت ۾، تہ وري مالڪ نوڪر جي بي خياليءَ ڪري اوسيڙي ۾. غريب ويچارا هڏ گسائي روئڻ ۾ روج کي وني وهن ها. بيمارن کي سالن جا سال هنڌن تي سمهندي لسڻ لڳي وڃن ها. ڪهڙي ڳالهه ڪجي! ڪهڙو پاسو ڪٽي ڪهڙو بند ڪجي! جنڊ ڪڻ تہ جنڊ ڳورو، پڙ ڪڻ تہ پڙ ڳورو.

تڏهن قدرت کي ضرورت ٿي تہ هڪ اهڙو ناظم پيدا ڪري جو مخلوق کي پوري طرح آرام ۽ آسائش پهچائي. اڻ سهائيندڙ ۽ اڻ سهو صدمن کان ماڻهن کي بچائي ۽ اهڙن ارادن ۽ خيالن کان باز رکي جي دين ڌرم ۾ بہ بي جا نظر اچن. انهيءَ ڪري حياتيءَ سان موت ۾ ان جا پار پيدا ڪياءِ. جهڙوڪ آخري پساهن مهل سڪرات ۾ ماڻهو جي حالت، مائٽن جو دان ڪرائڻ، قرآن بخشائڻ، عزيزن ۽ دوستن جو روج راڙو ڪرڻ، سينا سٽڻ ۽ مٽا ڪٽڻ، ڪفن دفن ڪرڻ يا سنسڪارڻ. اهي سڀ خداتعاليٰ انسان لاءِ پيدا ڪيا تہ ڪي زنده انسان مئن جي مرڻ مهل ۽ مرڻ کان پوءِ حال ڏسي، ڪجهہ سکن ۽ سبق پرائن. سڀ کان سخت غم دنيا اهو آهي جو موت مٿي تي اچي بيهي ۽ نيڪيءَ جو نالو ئي نہ لهہ، هٿ مهٽيندو رهہ.

ياالله! تون منتظم حقيقي آهين! جيڪڏهن تون موت پيدا نہ ڪرين ها تہ انسان ڪيترن مصيبتن کان تنگ اچي ڪفر ٻولي ها ۽ ڪي جو ڪي ٻڪي ها. غنيمت انهن ماڻهن لاءِ آهي جي قبر جي گهري ننڊ ۾ ستا پيا آهن. مگر زبان سان چئي رهيا آهن.” اي

بندا جنهن کي تون حياتي سمجهي آهي، اها جهان جي خواهشن جو قيد آهي، مگر جنهن کي تو موت سمجهيو آهي، سو پورو پورو حياتيءَ جو مقصد ۽ مطلب آهي.“

خيالات

بادشاه حقيقي! تو بشر کي ڪهڙي باه مان ڪڍي، ڪهڙيون تانوٽيون ڏئي، ڪهڙو ناريو، ڪهڙو پاٽي ڏنو، ڪهڙو نپي ناهي، ناهه نوهه مان ناهيو، جو نه تڏي سهي نه ڪوسي! ڪڏهن ته انسانن جهڙو ته ڪڏهن حيوانن کان به پري. ڪڏهن ته اکين ٺارڻ ڳچين هار، ته ڪڏهن حيا سوزڻ مڪار. پاري وانگر پيو پاسا ورائي ۽ شڪليون وٺي، ڪاٿهين ٽڪاءُ ڪونه، ڪاٿهين قرار ڪونه! ڪڏهن صبرڪان ڪم نه وٺي، ڪڏهن بردبار تي بار نه ڪٽي، اٿلو پنهنجو بار پيو ٻين تي رکي ۽ اڇلي.

بادشاه ازلي! تو انسان کي دادلو ڪري پاليو، تڏهن پيو اهي ڪٽ مستيون ڪري! تو ان کي ملائڪن کان سجدو ڪرايو تڏهن پيو اهي ارڏايون هلي. افسوس! هن نه چاتو ۽ نابڪار دنيا تي سيس نوايو. تو ان کي اشرف المخلوقات ڪري ڪونيو، مگر شرافت ڪانه ڏيکاريائين، ضرور شروآفت تي رهيو. تو ان کي محبت جو پتلو ڪري پيدا ڪيو، مگر هن ان ٻي بها چيز جو قدر نه ڪيو. سندس اک دنيائي ٻتن تي آئڙي. تڏهن شاهد لامڪانيءَ شاه لم يزلي! تون پنهنجي شاهي ڏيکار، اسانجي اوٽاين ڏي نه ڏس، تون پنهنجي شان کي ڏسي اسانجي شرارت درگذر ڪر. اسان تنهنجون املهه امانتون صحيح نه سڄاتيون. لعلن جي لالاڻ تي لالچجي لياقت ڪانه لڌي سين. پلا اسان فاني چيز، تو محبت جهڙي باقي چيز جو بار ڪيئن ڪٽي سگهندا هئاسين؟نه، نه، تنهنجي آر اسانکي ائترو ڪيو، تنهنجي پلاين پلايو، تنهنجي مدد اسانکي منو، تنهنجي انگلن ڪٽڻ اسان کي آزاد رکيو.

”رحمت تيري ني مجهکو گنهگار کر ديا“

”کر مهائي تو مارا کرد گستاخ“

هاءِ! اسانجي خيالن ۾ خمار آيا نه ته اسانکي ڪهڙي مجال جو تر جيترو به سينو ساهي سگهون ۽ توسان قد ڪڇون ۽ برميچون. تون اک چنڀ ۾ الٽ پلٽ ڪري ڇڏين. اها سڀ تنهنجي ننگداري آهي، اسان نانگن کي نانگو نٿو ڪرين. اهي سڀ تنهنجون پلايون آهن جو برن کي برو نٿو ٻڌائين. تو پرده پوش جي عالي سرڪار ۾ سيڪو ڊکيو گهمي. اهي اسان آهيون جو هڪ ٻئي کي سهي نٿا سگهون ۽ پيا مچيءَ مان ڪندا ڪيون. تڏهن، ياور حقيقي!! اهڙي ڪن کان آجو ڪر، اوڪيءَ ۾ اولو تيءُ، تک تيز ۾ ترهو تي پنهنجي تاريءَ

تڳاءِ. ڪنهن کي ياراڻي جو تو جهڙي ياوري ڪري؟ ڪنهن کي مجال جو تو جهڙي مدد ڪري؟ هان! اڻ ڏٺي، ڳجهه ڳوهه ۾، سڌ ۾ ساڻي، هڪل ۾ حامي تون ئي آهين. بشر ويچارو بيوس ڇا تو ڪري سگهي. ان کي ڪهڙي پيئي، جو ڪنهن لاءِ هن اونهي اجهاڳ سمنڊ ۾ ڇڙو تختو به نهي پوي.انسان ڪنهن جي تر جيتري سهي نٿو سگهي، رڳو پيو پچاري. مگر تون! ته تنبو ۽ ترهو تي وچ سير ۾ ڪکين هئين ڪارين ۽ ڇچيءَ هئين ڇجن وارن لاءِ حياتي تي ٿو نهي پوين. مگر، رهنما حقيقي! اسان ڪافر نعمتن تنهنجي بن کي بالائي طاق رکي، پنهنجي اصلي طاقت ۾ فنا ڪئي سي. اسان کان ته ڪجهه نٿو اجهي. تون سيڪار، تون من ۾ وجهه ته اسانجو هيئون دنوي حيرتن ۽ حيرانين کان هلڪو ٿئي. فاني چيز جي روچ راڙي، رنجهه ڪنجهه، رسڻ رسامي کان باز اچي تنهنجي راحت تي روح ريجهائي ۽ رنگ رچائي، دنيائي دني جي هڻ هڻ کان پاسو ڪري، تنهنجي تڻ تڻ ڏانهن تيار ٿي، تنهنجي مشغوليءَ ۾ رهي، رضا تي راضي رهي، موت فانيءَ کي مات ڪري، حيات جاودانيءَ جي تات ڪري اهنج اوکايون سهي، صبر سان سر تي ڪٽي، هٿ هاج ۾ ۽ دل يار ۾ ڪري، قدرت جي ڪرشمي کي ڏسي ان مان سبق پرائي ۽ ان جا راز پروڙي، تنهنجي ياد سان شاد رهي، اصل چيز کي آباد ڪري. قيامت جي ڏپ ڏاءَ کي پيش نظر رکي، دنيا ۾ ڏپ ڏاءَ سان هلي. قيامت جو پچاڻو دل ۾ رکي هت هت پرورڙي پير پائي، يڪ دل يگانو ٿي توکي ساري، ته سڀ ڪم پار ۽ مشڪل آسان، اها آهي بشارت هن بندي لاءِ.

****

دل جا دليل

هاءِ! مان توکي گل ٻه ڪيئن چوان؟ گل ته ڏسندي ڪومائجي ٿو وڃي. صبح جو ٽڙي ٿو ته شام جو سڪي وڃي ٿو. بهار ۾ ڪنڊن سان ڇانيو پيو آهي. ماڻهو ان کي هڪ هڪ ڪري پٽيو پيا وڃن. هن ويچاري جي زندگي به ماڪ جي بوند وانگر گهڙي پلڪ آهي. ڪهڙو غضب! گل ته هرجائي به آهي، پر تون ان کان بلند ۽ بالا آهين.

مگر مان توکي چنڊ به ڪيئن چوان؟ چنڊ ته داغ دار آهي. هن غريب کي ته فقط هڪ رات جي ڪماليت نصيب آهي. گدا آهي، پينو آهي، جو سج ڏانهن روشني وٺڻ لاءِ هٿ ڊگهو ڪرڻو ٿو پويس. واه! تون ته هميشه سخي ۽ فياض آهين.

سج به ڪهڙي منهن ڪونياڻ! اهو به سخت ألي وانگر ڏنيي پيو. هر ڪنهن تي تتو بينو آهي. هنکي ڪڏهن ڪڏهن گرهڻ لڳڻ جو به عارضو آهي، مگر تنهنجي ڏسندي ته نيڻ ٺريو ٿا پون. جيءَ کي جياپو ملي ٿو، دل کي فرحت اچي ٿي، جو تون کلمک ۽ خنده پيشاني آهين.

توکي ڏئي جي تمثيل ۾ به ڪڏهن آٽي نٿو سگهان. ٻتيءَ جي توسان ڪهڙي برابري؟ شمع شرم کان ڳوڙها پيئي ڳاڙي. هن ويچاري جي روشنائي پڻ ٻئي جي هٿ وس آهي. پر هاءِ! تون ته چشم ڪور کي روشني بخشيندڙ آهين. ڏئو پاڻ ٻري ٿو، جلي ٿو، ڪامي ٿو، اندر ڪارو اٿس. مگر تون! تون اندر اجارين ٿو. تنهنجي ڏسڻ سان سيني ۾ سرور سمائجي ٿو. دل دل ۾ پنهنجي اصلوڪي جاءِ نهرناپر سان وني ٿي ۽ قلب کي قرار اچيتو. هن جي دل هٿ جي دونهين ڪري ڪاري آهي ۽ هميشه ٻت جو ٻت ٻٽيو بينو آهي. نظر ڪبس ته اکيون خراب ڪندو. مگر تنهنجو سينو بي ڪينه، پاڪ ۽ صاف آهي. جو فقط نرمل نيڻ ڪٽڻ سان بهشت جي دري کلي ٿي پوي.

پلا تون ڪير؟ ڪهڙن سهرن سان توکي سينگاريان، ڪهڙو نانءُ وني توکي هر هر سنپاليان ۽ پنهنجي دل کي ڏيرج ڏيان؟ حيران، پريشان، سرگردان، ڪهڙو مثال ونان؟ اهڙي ته چيز ئي ڪانهي جا تنهنجي جاءِ پري، مٽُ ٿئي، ثاني سڏجي، همسري ڪري، من جو مونجهارو لاهي، اکين جو ٺار ٿئي، دکيل درديلي دل جي دوا ٿئي، زمين تي! نه نه،

” چه نسبت خاک را با عالم پاک “

تون! تون لاثاني آهين. تون ئي آهين جنهنجي آسري جيان ٿو. جنهن جي نانءَ تي نهال، باغ بهار رهان ٿو. تنهنجي نالي ڳنهندي مڪڙي اميد جي ٽڙي ٿي. نہ تہ سڄي رات تارن ڳڻيندي گذري ٿي.

” تڪيندي ٿڪي پيام تارن ۾ تارا “

بيتاب، بيقرار، پاسن ڦيرائيندي، اوٻاسين ڏيندي، شب دراز، بنا ڪنهن محرم راز، گهڙيون گهڙيون، پهر پهر، پلڪ پلڪ ڪري پيو ڪاٽيان. نہ اٿندي آرام، نہ وهندي آسائش، نہ گهمندي راحت، نہ سمهندي فرحت. آرام مڙيوئي حرام، ڇا جو طعام، ڇا جو ڪلام؟ نہ گفتار، نہ رفتار. ائين دل پيئي چوي تہ ڪو اچي تنهنجي ساراهہ ۾ گيت ڳائي، تنهنجون نراليون ڳالهيون ٻڌائي تہ ڪجهہ آرام اچي.

اف! ڇا ڪريان؟ رات گذري ويئي، پرهہ ڦٽي ويئي! پکي پرنده منيون منيون لاتيون پيا لنون. ڪهڙيون لاتيون؟ سڀ تنهنجي ساراهہ تنهنجي سڪ. دل بي چين انهيءَ خيال تي ئي بيني آهي! ماٺهو ڪمن ڪارين لاءِ اٿيا، پر مان بيقرار، هر دم يار تان نثار، نسورو نينهن ۾ نروار، ٻت ڪان بيزار، انهيءَ خيال ۾ ٻت ٻٽيو بيٺو آهيان، تہ تون ڪير؟ هاءِ! تون هن جهان ۾ پر جهان ڪان جدا. وقت جي واري ۾ اڻ والاريل، جاين جي جڙت ڪان ٻاهر، تون گوهر پاڪ، زيور پاڪ، جان جهان، ماه مهمان، سنسار تنهنجي سير واسطي آباد، آدم زاد تنهنجي ديدار ۾ دلشاد، ۽ رخ واسطي مشتاق.

تڏهن تون ڇا؟ مرشد حقيقي! انهن لفظن تي مون ڪنڌ ڪنيو. تہ مار! ڪڪر ڪڪوريل آهن، بادل بهاريا بينا آهن، ٿوري ٿوري ٽم ٽم پيئي ٿئي، جو اوچتو سنگتي ساٿي گهمڻ لاءِ ونڻ آيا. ڪو چلڻ ۾ چست، ڪو مدهوشيءَ ۾ مست، ڪو ڪل ۾ ڪيڪو، ڪو چرچن ۾ چور، ڪو يوڳن ۾ پورڙو، تہ ڪوئي ڏناسريءَ جي ڏن ۾، ڪو وات ڦاٽوڙو، ڪو چلولو، تہ ڪو سودائي سخت. مگر مان پنهنجي آه زاريءَ سان هينيان لفظ پيو چوان.

” يا رهبر رحماني! يا مرشد حقاني! هن بندي کي جهان جي جنجلن لاءِ ڇريو ڪري ڇوراءِ، مگر پنهنجي لاءِ سياڻو ڪري سنڀال.“

دلبرءِ دنيادار آهن اڪر هيڪڙي

دنيا ۾ دلبر به رهن ۽ دنياداربه. ٻنهي جي ڪارنامن ۽ ڪمالن سان دفتر ڪارا آهن. سڀ ڪنهن ائين سمجهيو هوندو ته ٻئي الڳ ٿلڳ آهن، ٻنهي جو هڪ ٻئي سان ويجهو يا ڏور جو ڪوبه لاڳاپو ڪونهي، پر هتي روزمره جي روئدادن مان ڏيکاريندس، ته دنيا جو حسن ۽ ان جي دنيا هڪ آهي. انجا حسين ۽ دنيادار به هڪ وجه ۽ لهه جا آهن، انهن ۾ ڪوبه ڦيرو ڪونهي.

پهرين ڳالهه ته سيڪو سهڻو سڏائڻ به چاهيندو ته دنياداربه، يعني انهن ۾ ڪي عام ذاتي ڳالهيون آهن جن لاءِ سيڪو پيو سڪي. ڪا ته ليءِ ۽ نشو آهي، جنهن ڪري جيڪڏهن ڪو حسين ۽ دنيادار نه آهي ته به حسينن ۽ دنيادارن جي درشن ۽ ملاقات لاءِ پيو واجهائيندو ۽ نالي ٻڌڻ لاءِ ڪن ڪڙا ڪندو. ڪا ته ضرور ڪشش آهي، جيڪا ايڏي اڻ تڻ ۽ انتظار پيدا ڪري ٿي. زبان ۾ ڪئين اهڙا محاورا آهن، جي رڳو عضون سان فعل ڳنڍڻ سان ٺهيا آهن، يا صرف انهن عضون جي نالي سان معنائون ڪڍيون ٿيون وڃن. هاڻي جنهن صورت ۾ ٻنهي ڪي انساني جامو آهي، ان صورت ۾ اچو ته ٻنهي لاءِ ساڳين محاورن ۽ عضون جي پيٺ ڪريون.

انساني صورت مٿي ڪان پيرن تي پوري ٿيندي آهي، تنهنڪري پهريائين مٿي ڪان شروع ڪرڻو پوندو.

هي ٻئي صاحب دماغ رکي جاڻن. جي دماغ نه رکن ته پوءِ انهن لاءِ ايترو شرف ۽ شوق ڪيئن هجي. دنيادار به هنڌ هنڌ پيو هلندو، ته پوءِ ان مان کهڙو سود! ڪو ڪونه ليکيندس، نه ته هونئن سوين سلامي پيا ٿيندس. حَسين به هر جاءِ هوندو، ته ڪير اک کڻي به نه نهاريندس. پر هڪ جاءِ جهليو وينو هوندو، ته هزارين هڪيا حاضر هوندا. گل ڪي به جيڪا سونهن ۽ سوپياءِ حسن ۽ هٻڪار چمن ۾ هوندي سا بازار ۾ نه هوندي. انهن ڪي دماغ به هوندو آهي، جي دماغ نه هجين، ته جيڪر دنيادار نوان نوان طريقا پئسن ڪمائڻ جا ڪيئن ڪڍي سگهي. گدي ڪا والارٽي ڪانه اٿس، مگر وسائٽي اٿس. پئسي مان پنج پئسا ڪڍيٽا اٿس. نيون دماغي چالاڪيون پيو ڳوليندو ته ڪيئن آفيسرن ڪي خوش رکي، مروت حاصل ڪري، روپئي مان ڏهه ڪري، ڏيساور وڌائي، ملڪان ڏيهان نالو نروار ڪري. مطلب ته ساندي وانگر ست رنگ پيو ڪندو. هي سڀ دماغ آهي. هو بد دماغ به آهي. ذرا سندس مرضيءَ موجب ڪم نه ٿيو ته بس! پوسرجي ويندوءِ ليڪو لنگهي ڪي جو ڪي چئي

وجهندو. انهيءَ نموني دلبر بہ نئين قسم جون دلبريون پيو ڳوليندو. گاهي وار گهنڊيدار ٻڻائي، گهنڊين ۾ ماڻهن کي وهي وانگر پيو لٽڪائيندو. ” تنهنجي زلف جي بند ڪمند وڌا، زندان هزارين، مان نہ رڳو.“ تہ گاهي چتا چوڙي ” سر سونهين پوشاڪ گلابي موهيو مسيءَ ۽ پان “ڪري پيو هلندو.

جهڙا گل گلاب جا، تهڙا متن ويس،

جهڙا پاتن پن، تهڙيون شالون متن سايون. (شاهہ)

هو زاهد بہ يا تہ فقير بيدل وانگر منهن لڪائي هلن يا تہ زهد جي تسبيح کي زنار ٻڻائي نڪري نروار ٿين. اهي دلبا دلاسا، مڪر فريب ڪريب، اهڙا ڳولي ڪيندو جو ” ساچي کو جوٹها کهي “ وارو معاملو ٿي پوي. سيڪو پيو پنهنجو پنهنجو سمجهي، مگر نہ منهنجو نہ تنهنجو، رڳو هوندو پنهنجو. ۽ بددماغ بہ اهڙا آهن، جو ذرا ذرا ڳالهين ۾ زون ٿي وجن. بس ايري الهي جو انهن تي. ڪيترا انهن جي گهور ۾ گهائجي وڃن، چشمن چالي ۾ چيرجي وجن. اوهہ! اوچي ڳاٽ اچن، تہ نيچا ٿي نون. ڪئين آس پائي اچن، تہ نراس ٿي وجن. مطلب تہ:-

هوئين برباد لاکهون آرزوئين،

تمهاري ايک چهوٽي سي ”نهين“ سي.

جئن حسين جي هڪ نظر سان ڪئين نوازجي وجن ۽ دل گهريا دان وٺن، تيئن دنيادار جي هڪ اشاري سان گدا مان شاهہ ٿي وجن. جئن سهڻن جي چپ چورڻ سان ماڻهو گد گد پيو ٿئي ۽ پنهنجا چوڏهن طبق روشن سمجهي، تيئن دنيادار جي هڪ لفظ تي سون جون صدائون پوريون ٿين. جيئن حسين جي دست بوسيءَ لاءِ هزارين انڌا اونڌا ٿي ڪرن، تيئن دنيادار جي هٿ وٺڻ لاءِ بہ ڪئين آتا آهن. ڪئين ٻنهي جي هٿ هلائڻ سان سڀ سک پائن، ۽ ڪيترا انهن جي دستگيريءَ لاءِ خواهان ٿين. جئن حسين جي قدمن جي تور ۽ ٺلڻ تي ماڻهو اکيون پايو بينا ڏسن، تہ ڪي پت ٻڌجي وجن، تيئن دنيا دار جي قدمن تان قربان پيا ٿين، چاڪاڻ تہ سارو جهان ڪاري ڪوجهي دنيادار کي سانورو سڏي، انهيءَ جا عيب، ثواب ڪري وٺي، مثلاً، پتي ڪيڏڻ کي وروهن ۽ وندر،۽ شراب خوريءَ کي غم غلط ڪرڻ سمجهي، هان! انهن جي وعده کي وسيلو وٺي، انهن جي ڪفر کي اسلام سمجهي.

” ڪفر گيرد ڪا ملي ملت شود،

هر چہ گيرد علتي علت شود .“

اهڙيءَ طرح دلبر به جيڪي ڪري، سو نسورو ناز ۽ جيڪي چوي سو سيتارامي سون. پوءِ توڙي هجنس دل ۾ هزار حيلا ۽ حرفتون. انهن جي گفتار ۽ رفتار ڪي ڪير روڪي ۽ ٽوڪي.سوين بيدم دم ۾ دم ڪڍي ڇڏنس. ٻنهي وٽ ڪنهن چيز جي ڪمي ڪانه، بس جتان تتان ماڻهو پيا ٽٽن، پئسا پيا پاٽيءَ وانگر هارجن. مطلب ته لهٽي وارا رلي وجن ۽ هي صاحب جا سنواريا پيا پرجن. آخر ته انهن تي خدائي راز ۽ راضپو آهي، تنهنڪري سيڪو پيو سربراهي ۽ سرخروئي ڪري، نه ته ڪو غريب ۽ ڪوجهي سان ته ٻه لفظ ور ڪري ڳالهائي. اهو ويچارو ڳالهائيندو ته ٻوٿ چپو ڪري جواب ڏيندس. پر هنن سائن سان ته تون سائين وينو آهين! انهن صاحبن جو ڪتو مري ته ماڻهو عذرخواهيءَ لاءِ ور ور ڪري پيا ويندا، پر پر پاڙي ۾ غريب مري، ته سندس بيوهه زال ڪي پرچاڻي به ڪو مشڪل ڏئي.ڪنگال ۽ ڪارو ڪوجهو جو ٿيو، ان ۾ ٻئي ڪنهنجو ڪهڙو مطلب؟ مطلب ته دنيا مطلبڻ ۽ مطلب پرست!

هاڻي سڀ ڳالهه ڪي ڇڏي، ٻنهي جي دل تي ٿا اچون. دنيا جا ماڻهو دلبر ڪي ڪافر دل، سنگدل وغيره وغيره چون، مگر موم دل ڪنهن ڪونه چيو.ڪافر ان ڪي چئبو آهي، جو ڪنهن جو احسان نه مڃيءَ سچ ڪي لڪائيندو اچي. سنگدل چئبو آهي سخت دل ڪي، جنهن جي اڳيان ڪوبه آزيون نيزاريون ڪري روئي رڙي، دين دنيا لٽائي، ڪامي پجري، پچي، مري، ته به ڪرم ۽ رحم بدران ڪل ۽ ٺهڪ ٻڌي، ۽ چٽرون ۽ چڙٻون سهي. اف! ڪاڻيارو جو ٿيو ۽ محتاج بندو! دلبرن جي اهڙي روزانو هر ڪو عاقل بالغ ڏسي ٿو ۽ اهڙا ڪرشما ۽ کيل پڙهي ۽ پسي ٿو. اهي ماڻهو ساڳي وقت روئائن به ۽ کلائن به. پر دنيا دارن ڪي ڪن پاپيو هوندو. ”هردو دنيادار جو، پاهڻ ڪان به پري.“ مشهور چوڻي آهي. هتي ان ڪي ڪولي لڪان ٿو. هي سدا سوپارا مال مليدا ۽ ست رڃون ڪائيندا ته بکئي ڪي لوڏي ڪيندا. پاڻ ڪرسي ۽ لقب وٺڻ تي لڪ لٽائيندا، ته ڪنهن گهرجائي سان اهڙو ڳالهائيندا جو پل نيڻ نير وهائيندو رهي ۽ ڏهه ڏهه ڳوڙها ڳل تي ڳاڙيندو رهي. شاديءَ تي دف، دهل، طائفا ۽ ناچو هوندا ۽ منيون پيري پئسن جون اڇلائيندا، ته هوڏانهن ڪو شاديءَ لاءِ چار ڏوڪڙ گهرندن ته چوندس،” شاديءَ جو ڪهڙو ضرور؟ تو جهڙا ڪئين آيا ڪئين ويا، تون به هڪڙو.“ پوءِ پل چا به ڪري، دين ڌرم جي خلاف ڪن ته چا؟ ٻين جا لوڙها ٽپن ته چا؟ انهن جي اک سور، ڪافر دل ۽ سنگدل جو ٿيا. خدا جي نالي پئسو گهرندن ته منهن ڦيرائي چوندا ته اهو ميان نڱ آهي. مگر اهو خيال نه ڪندا، ته خدا تعاليٰ اسانجون نڱيون، ڪارمهايون، خواريون ۽ خرابيون ڏسي به اسان ڪي ماءُ پيٽ ڪان قبر جي ڪنڌيءَ تائين روزي ۽ رزق رسائي ٿو. ۽

اسان ان جي عطائن جي ڪرب ۾ ڪرب پتي به خيرات ڪري نٿا سگھون، تہ بہ ويھي وات ھٽون! افسوس!!

خدايا! انھن بي ديدن کي ديد ۽ دل ڏي، تہ داداگيريءَ کان باز اچن. اي الله سائين! تون اھڙن دنيادارن ۽ دلبرن کان پناھ ڏي. داورا! پنھنجي دادلن جي صدقي، پنھنجي درد جو قطرو عطا ڪر تہ دل جي دنيائي ڏوڙ دفع ٿئي ۽ قلب منور ۽ ايمان ڪامل رھي. آمين!

****

بيبي نندَ سان ٻه اکر

رات جا ڏهه لڳا آهن. اکيون نندَ سان گهوماٽبيون پيون وڃن. اوچتو دل ۾ خيال آيو ته اڄ بيبي نندَ سان ٻه چار ڳالهيون ڪجن. امان نندَ! تون روز پئي پنڌ ڪرين، اچين ۽ وڃين، ڪلاڪن جا ڪلاڪ ويني هجين، مگر مان هرگز تنهنجي شڪل ڪانه ڏٺي آهي. جڏهن تنهنجي اچڻ جو وقت ٿئي ته سمهي پوان ۽ اک کولڻ سان غائب ٿي وڃين. ڳاهه ڳاهه جاڳڻ وقت به ته اچ، ته تنهنجي انهن نشي دار نيڻن ۽ موهڻي مورت جو درشن ڪريان. اها به خبر ڪانه ٿي پوي ته ڪٿان ٿي اچين ۽ ڪاڏي ٿي وڃين. مگر اهو سو پتو پيوپوي ته چانهه ۽ سگريٽ ڪان بچان لڳندي اٿيئي، تنهن مان اهو انومان پيو ڪيان ته ولايتي پتلي به نه آهين.

تو ۾ ٻه چار خاصيتون ڏاڍيون چڱيون آهن جو تون ٿڪن ماندن سان حتي المقدور همدردي پئي ڪرين. ٻارن کي ماءُ جي جهوليءَ وانگر لولي ڏيئي پئي سمهارين ۽ جنهن مهل ماڻهو سمهن ته انهن کي مزي جون آڪاٽيون ڪٽي پئي ٻڌائين، وري کي ته تو ۾ خرابيون به آهن، جو تون خوشيءَ ۾ خوش رهين ۽ دک ۾ دور. تندرست ۽ نوجوانن کي ته هر هر تنوار ڏئي پئي تاڻين. پر ويچارن ٻدن ۽ بيمارن وٽ ته ليئو به نه پائين. تنهنجو رعب ايڏو آهي جو جنهن وٽ ويني هجين ته ان ڏانهن ماڻهو پڻ تي پيا هلن ۽ چپن ۾ پيا ڳالهائن ته متان ڪو آواز ٿئي ۽ اڱلي جو آرام ڦٽي ۽ توکي خلل رسي.

تون معشوقن جي اکين ۾ ويهي انهن کي نندَ اکڙيون ڪري نشيليون ۽ خوبصورت بنائين.

ماڻهو انهن کي ”نيم باز نيڻ“ ڪري ڪوٺين. تو ۾ هڪ ڳالهه عجيب آهي، جو تون غريبن سان غريب ٿي رهين، چالاڪ ته نه گرميءَ ڪري گرم مزاج رکين ۽ نه مڇرن کان منهن موڙين ۽ نه وري منگهڻ ڪان پري رهين: مگر اميرن جي دروازن تي ته تلندي تمندي هڪ هڪ قدم تي سؤ سؤ ناز، جو پير پائڻ سان چوٽي وڃي آسمان سان لڳي. ٿوري گرمي زياده ٿئي ته بس پکي يا خس ٽٽيءَ کان سواءِ اک نه ڏيکارين. مڇرن جي آواز کي ته پري کان پئي ڪنائين. ٿورڙوئي ٻڙڪات ٿيو ته ڳولي نه لڀين، پتو ئي نه لهه. اجهو هٽئون وئي، اها وئي!!

الله! تنهنجيون ريتيون، رسمون ۽ شوخيون شرارتون بہ قهر جون آهن. مان ويچارو بتيءَ اڳيان پيو تنهنجي تعريف لکان تہ تون هورڙيان هورڙيان پير پير ۾ پائيندي، سُرندي ۽ سرڪندي پئي اچين. اجا ٿورڙو ئي چُريس تہ وئي ڙي وئي! نڪو پير نہ ڪر!!

اجهو وري اهو شرارتي شيوو اختيار ڪيءِ، مذاق ئي ڪر، مگر اها چنچل چال ۽ البيلي اک تہ ڏيکار! لاحول ولا قوة! وري اها ئي ڳالهہ!! خير تون اج بہ لکڻ نہ ڏينديءَ. خير جتي تنهنجي مرضي. تون...............تون............... ختم ڪر.

****

جي نوٽن جو مينھن وسي تہ

دنيا کي سياڻن جيجل ماءُ ڪري سڏيو آھي، يعني تہ دولت منڙي امڙ مثل آھي. ماءُ ان ڪري ڪيس ڪونيو ويو آھي، جو ڪنھن کي جيڪو ماءُ پيار ڪري ٿي، جھڙو گھڻو گھري ٿي، تھڙو نہ پيءُ نہ چاچو نہ ڀاءُ نہ ڀيڻ. بلڪ زال، جنھن کي پنھنجو " بھتر اڌ " ليکيو وڃي ٿو، اھا بہ اوترو ئي ڪڙيءَ تي نہ ٿي پھچي، پر وري ماءُ جي مھر ۽ محبت کي زور وٺائڻ لاءِ جيجل ماءُ سڏيو ويو آھي: يعني ماءُ تہ ٿي ماءُ، پر جي ڪا ھزارن لکن ۾ ڏائڻ صدقي ڪئي، نڪري پوي، تہ ان کي بہ الڳ ۽ علحده ڪري منڙي ماءُ سان خصوصيت ڏني ويئي آھي. پيغمبر اسلام عليہ السلام ماءُ جي پيرن هيٺان جنت جو ھجڻ فرمايو آھي، تئن ھن جيجل ماءُ وٽ بہ ھيرون ۽ حورون حاضر آھن. ترڻ تي بھشت ڪري ڏيکاري، پر جي اھا امان رسي وڃي تہ منور شاھ واريون ھڙيون! سيڪو شڪاريءَ (ڀنگي) وانگر پري پري ۽ چو چو پيو ڪندو. زال جنھن سان عمر جو پلوءَ اٽڪيل ھوندس سا بہ ڳچ مانيءَ ڦٽو ڪري ويندس.

خير ماھيءَ جا لال پيا آھن، جن لاءِ ملڪ وسي پيو. ٻچ ڪوٺي ڪانھي. پر گھڻو ڪري ۽ اڪثر ائين آھي. ڪلھي ڪانڌي بہ شل ڪو ٿئيس. اھڙو ماڻھو جنھن کي پئسو ناھي پلي، تنھن کي پل پل پيا پور پوندا. درياھ جي لھرن وانگر ھڪڙا پيا لھندا ۽ ٻيا پيا چڙھندا. حسرتن ۽ ارمانن جي ڪنن ۾ پيو ڦيريون پائيندو ۽ ٻڌنڙ ماڻھوءَ وانگر ڳاھي ھيٺ ڳاھي مٿي پيو ٿيندو. اھڙو ماڻھو ھڪڙي ڏينھن شوڪارو پري ٿڌو ساھ ڪڍي پيو چوي، "ھاءِ! اڄ ڪو نوٽن جو مينھن وسي!" ڪاملن چيو آھي تہ " ڪا مھل ڪنھن نہ جھڙي " کي گھڙيون مقبول ٿينديون آھن جن ۾ جيڪي گھر سو ملي، تنھنڪري ھميشہ ڀٽيھن ڏندن مان خير گھرجي ۽ سنو ٻولجي. بس ھن جو چوڻ ڪو اگھي ويو جو جان ڏسي تہ ٻاھر جھڙ ٿي ويو. ھي ويچارو اڳيئي ڪنل، ڪنگال ۽ مفلس، سو سندس تمنائن جا ڦٽ ڦاٽي پيا، آرزوئن جا چاڪ چڪي پيا ۽ ارمانن جا ناسور رسي پيا. جھڙالو ھجي پئسي سان. پوءِ تہ موالي ۽ مشتاق، " گھرڙ گھوٽ تنھنجو اڃھو تنھن جي اوٽ " جي صدا ھڻي، ڏاڍيون پيتيون الوٽ ٿي پيا گھمن. يا تہ ڪن وٽ وري دارون نڪري وڃن، ٻڪريون پيون سيخ ٿين ۽ طنبور پيا چڙن. سو ھي ويچارو اھڙو سمو ياد ڪري، ذري گھٽ ھوش ڪان نڪري ويو ۽ وات مان نڪتس:-

" زندگي گر اس شڪل سي گذري غالب،
ھم ڀي ڪيا ياد ڪرينگي، ڪہ خدا رکھتي تھي "

توبہ! آدم جو ٻچڙو نہ ڪوسي سهي نہ ٿڌي.

” سردي سالم نہ رهان، گرميءَ رهان گداز.“

ڀريو بہ روئي تہ سڪٿو بہ. چڱائي توڙي لڱائيءَ ۾ ڪي جو ڪي ٻڪي وهي. ڪفر ۽ اسلام جو سَنڌو ڪونہ رکي. هي ويچارو وٽ وينو ڪائي. ايترو ۾ خيال آيس، تہ ٻلا نڪري ٻاهر ويهان. من کو نصيبن سهٽو لانگهائو ٿئي! من ڪو منو ۽ سريلو آواز ڪن تي پوي! ڪنهن نہ ڪنهن نموني اندر جي اداسي دور ٿئي. ائين ڪندي ٻاهر آسمان ڏي نظر ڪري تہ ڪڪر نوٽن جا نهي آيا آهن. اڪيون مهٽي وري وري پيو ڏسي تہ ڪيس دوکو تہ نہ ٿيون ڏين. بس! ڪڪر پيا هلن، ڪي رپئي جي نوٽن جا، ڪي پنجين جا، ڪي ڏهين جا. مطلب تہ هر رقم جي نوٽن سان ڪڪر ڪڪوريل ڏسڻ ۾ پيا اچنس. پو ڪان ٻئي ڪان بہ نہ پيو پڇي، متان ” چريو چريو “ ڪري چريو ڪري ڇڏينس. ماڻهو هميشه جي عادت موجب ” پيچ مولا چاندي ڪا گولا “ پيا چون. ايتري ۾ ماڻهن جون رڙيون ٻڌائين. اڙي نوٽ! اڙي نوٽ! پوءِ تہ ماڻهو، زالين مڙسين ۽ ٻارين ٻچين ٻاهر نڪري، قدرت جو ڪرشمو پيا ڏسن. ڪڙپيل پوڙها بہ لٺ جي ٽيڪ تي ٻاهر اکين مٿان هٿ ڏئي پيا ڏسن ۽ سائينءَ ڪي پيا سارا هين. مطلب تہ هر انسان ضروري غيرضروري ڪم ڇڏي، هي نظارو ٻيهي پسڻ لڳو. ڇا جو رڌ پچاءُ، ڇا جو هلڻ چلڻ، ڪم جو ٽيو پلو. ماڻهن جو رڙين مٿي رڙيون! اڙي اهو سو روپئي جي نوٽن وارو ڪڪر شل هتي وسي، تہ بک ڀڄي پوي! او خدا! ايڏانهن نہ موڪل. اهي ڊاول اٿيئي. ڀريا پيا ڀربا. مطلب تہ اک آسمان ۾، ۽ من مايا ۾. ڪڪرن جي چرپر تي ماڻهو بہ پيا هلن. پوءِ تہ ڪن انڌ ۾ ڪڏن تان ڪري عضوا ڀڃايا، ڪي ڪڏن ۾ ڪريا، ڪي کوهن ۾ گار ٿيا، تہ ڪي وري هوس جا ٻندا درياهہ ۾ گهڙي پيا، تہ متان اتي کو ڇڄکو ڏيئي وجهي، تہ ڪي جهٽي ونون، ڪن پوتيون پٽاري وڌيون، تہ ڪن ڏوتين جا پلو ويڪرا ڪيا. ڀر جيڪي ڪريا، ڏڪيا، ضربيا ۽ غوطن ڪائڻ ۾ رهيا، انهن جي دانهن هيٺ دانهن مٿي لڳي ويئي. ڀر ٻڌي ڪير؟ هر ڪو مايا ۾ مست. توبہ! نفسانفسي لڳي ويئي. ڪو ڪنهن جو ڪونہ ٿئي!

ايتري ۾ ٻُٽ لٿي، واءُ جو جهلڪو لڳو ۽ وس شروع ٿي. بس پوءِ تہ ويتر ماڻهو تيارين ۾: هاڻي ماڻهن ڪي اڃي زوري دماغ ۾ ويني. سو ڪي بندوقون ڀرڻ لڳا، ڪي رائيفلون ڪڍي وينا، ڪي پستول تيار ڪري وينا، ٻيا وري لنيون، لوڙهيون، ڪهاڙيون، ڏنڊا، ڏڪا، گهوٻاٽا ۽ سرون گڏ ڪندا رهيا. هر ڪو پنهنجي حد ۾ مهاڏو ناهي بينو. شاهوڪار وري ماڻهن ڪي ڪي جو ڪي باسي وينا، ڇي ميان ٻلا اڏ تنهنجو اڏ منهنجو. تون ئي راضي ٿيءُ.

ڪامورا قاعدا ۽ قانون جاچڻ لڳا، تہ ڪيئن رستن ۽ گهٽين ۾ ڪريل نوٽ پنهنجا ڪريون يا سرڪار ڪي رسايون. زميندار مهاڳ جاچڻ لڳا، غريب ويچارا ڏسندا رهيا تہ من انهن ڏائٽن جي اک کان بچي، من ڪو نيساري ۾ رهجي وجي، شل ڪو موريءَ ۾ اٽڪي پوي! ڪو ڪنڌ ڪڙڇ ۾ ڪنهن ڪان ڪٽڻ وسري وجي، تہ ڪو ڏينهن پيٽ پري سڪي سٽيي، ستابي روٽي ڪائون. هان! الله لوڪ مشڪندا رهيا! پوءِ سائين ٽولين جون ٽوليون نڪري پيون. بندوقن جا فير، ڏندن جي ڏم، ماڻهن جو ريهون ۽ ڪيهون، فرياد يا رسول الله! رس پير دستگير! واهگرو! هري برهما! گهوڙا ڙي! الاڙي! وغيره!! ان سان گڏ لاشن جا ڍير ۽ رت جا ريلا، قيامت جو نظارو! سيڪو پيو قلي وانگر ٽپي. ڪو ڪنهنجو ڪونہ. ڦورن ماڻهن جا گهر اهڙا ٻهاريا، جو ڄڻ راتاهو اچي ويو. لڄون لڪائڻ، ننگ ناموس ڍڪڻ، پاڻ بچائڻ، ان مهيءَ لوڙ ڪي منهن ڏيڻ! ماڻهو الامان الامان ڪرڻ لڳا. ڏاڍو سو گابو! ڪٽان ويچاري سسي ڪڍي تہ متان متان ٽي وجي. اچيئي ٽي ڪنڙو پڇي پاسو ڪجانءِ. ڪن حاسدن حسد وچون ڪٽي تيلي ڏني. چي ڪو ڪونہ ڪٽي، مايا اچٽي وجٽي آهي. ڪڏهن ڪنهن جي ڪانهي. پئسي ڪي آهن پر ۽ پير، سو پل تہ ڪنهن جو ڪونہ ٽئي، سڙي خاڪ ٽي وجي. هاٽي هڪ پاسي ڪان باهہ ٻئي پاسي ڪان قتل عام. ماهي پنيان ماهو، ڄڻ بادشاه گردي ٽي وئي. ڪنهن ڪي سرت ڪان! ڪنهن ڪي هوش ڪون! تان جو باهہ پنهنجو ڪم تمام ڪيو ۽ ماڻهن پنهنجو خاتمو ڪيو. پوءِ ڇا رهيو، جنهن تي وڙهيا ٽي.

مطلب تہ اهو غريب ڪنهن ڪاري هيٺان ويهي، اهو خونخوار ۽ خونريز نظارو ڏسندو رهيو، ۽ چوندو رهيو تہ اي الله سائين! اسان جي زبان مان اهو ڪجهہ چواءِ، جنهن ۾ پنهنجوءِ پرائو خير هجي. اي الله سائين! تنهنجا رنگ نيارا آهن. تون انهيءَ مينهن جي ڦڙيءَ مان موتي ناهين، مهراڻ پرين، پٽن پٽ پهرائين، ماڻهن متان ڏولائي جا ڏينهن لاهين! اسان ڪي ڪهڙي مجال، جو تنهنجي ڪئيءَ ۾ درڪ ڏيون. خير مهر جو وسائين! آمين!!

انڌلٺ جو ارٿ

موڪل جي منڊ، مينهوڳي موسم، دل فارغ، ” نہ ڪس ڪا لينا نہ ڪس ڪا دينا. “ ڏنڊم، مشٽنڊم، ڪٽ تي طول وھاٽو ٽيڪ ڪيو وينو آھيان تہ امالڪ جيءَ ۾ جاڳيم تہ جيڪر ٻاھر نڪري ٽڪرين جو سير ڪريان! ڪوٽ ڪلهن ۾، محو خيالن ۾، پانت پانت جو ڳالھيون دل ۾ ڪندو ھلندو رھيس. مينهن وسي رھيو ھو، وڻن ٽڻن ڪي رنگ جو نئون ھٽ اچي ويو ھو جو سڀ پي ٻھڪيا. ڪنهن مان جھرڪين جي جھرمر، تہ ڪٿان ڳيري جي ڳٽڪار. مطلب تہ طرحين طرحين قسمن جا آواز شام جي مھل ڪي ھڪ خاص قسم جي سازن سرودن سان سينگاريل مجلس ٻڌايو ويٺا ھئا. ٽڪريون بہ ڌوپي ڌوپي صاف ٿي پنهنجو اصلوڪو رنگ ڪڍيون بيٺيون ھيون.

ھڪ ٽڪريءَ تي چڙھي نظر ڪيم تہ اوچتي اک انڌلٺ تي پئي. دل جھلي پڇيومانس تہ پيڻ تو مان اسان ڪي ڪھڙو فائدو رسي ٿو، ڪھڙو سبق پرائي ٿا سگھون؟ تون تہ فقط جدا جدا رنگ ڏيکاري رھي آھين، جي جيڪر ماستر پنهنجن ننڍڙن ڇوڪرن ڪي وٺي اچي ڏيکاري ۽ سيکاري. ٻيو ڇا؟ منهنجي انھيءَ سوال تي مشڪي چيائين تہ ڳالھ ڪين ٻڌي اٿئي تہ ھي جيڪي دنيا ۾ ڏسي رھيو آھين تن مان ھر ھڪ مان ماڻھوءَ ڪي سبق سکڻ گھرجي. ڇا تارا، آسمان، ڌرتي وغيره وغيره. مون دل ۾ ويچاريو تہ فائدا تہ فطري شين ۾ آھن مگر انھن ڪي ڏسي سبق پرائڻ تہ مان ھن جي واتان تو ٻڌان. اجان ايتري ۾ ھوس تہ ادي انڌلٺ جا مونکي غور سان نھاري رھي ھئي، تنهن ڪي اھا ڳالھ ڪکي سو مونکي چيائين تہ ادا ويھ تہ مان پنهنجي سموري حالت ٻڌايانءِ. چيائين تہ ڏس مان سج جي روشنائي آھيان. مون ۾ اصل سڀ رنگ ذاتي مليل آھن مگر منهنجي اڳيان سنهي پردي اچڻ ڪري رنگ رنگ ظاھر ٿيو پون. مان بہ وري انھن رنگن سان شامل آھيان. جيئن ھڪ جو انگ سڀ ڪنهن سان شامل آھي جو جيڪڏھن ان سان ضرب يا ونڊ ڪبي تہ انگ اوتري جو اوترو رھندو.

جئن جو مونتي رنگين قالب آھي مگر اصل ۾ روشنائي آھيان، تئن آدمي بہ اصل ۾ نُور آھي ۽ فقط ان تي رنگن جو قالب چڑھيل آھي. اھي رنگ سڀ انھيءَ بيرنگيءَ جا آھن ” يار رنگيلو ھڪ رنگ نہ آھي ڪوڙين رنگ سندس ڪيئي.“ جيئن منهنجي رنگن توکي مائل ڪيو تئن دنيا جا رنگ بہ توکي ڇڪين ٿا مگر تون اصل ڪي وٺ ۽ ڪوڙن رنگن تي روح نہ ريجھاءِ.

عشقهاي کز پيءِ رنگي بود
عشق نبود عاقبت ننگي بود

جئن منهنجي زندگي فقط ٻه ٽي گهڙيون آهي. زندگي ٻه وري کهڙي، رڱي رنگن واري: ۽ اهي رنگ غائب ٿي وڃن ۽ انهن جي اصلوڪي روشني اتي رهي، تئن اسانجا رنگ ٻه اهي رنگ فاني آهن، ۽ سندن اصلوڪي روشني يعني روح بقادار آهي. ماڻهو رڱو رنگن تي ريجهي موهت ۽ مستانا ٿي تا پون ۽ پنهنجي اصلوڪي ذات کي وساري تا ڇڏين.

سو توکي گهرجي ته عارضي رنگ ڇڏي ذاتي رنگ سان هم رنگ ٿي ۽ ان ۾ فنا ٿي هڪ ٿي ڏس ته تون انهيءَ ذات جو هڪ جزو آهين. تڏهن چونه تو انهيءَ ۾ گم ٿين جو هڪ سڏجڻ ۾ اچين.

جيڪڏهن هن جهان ۾ اچي توسان پليتي شامل ٿي تڏهين ٻه چا؟ ڏنو ڪين اٿيئي ته گڏهه جڏهن لوڻ جي کاڻ ۾ پوندو ته آخر ڳري اهو ٻه لوڻ ٿي ويندو. تڏهن تون ٻه سيپيئي سڳ ڇڏي، لاڳاپا لاهي، هڪ منو ٿي رنگ روپ پاسيرو ڪري، هڪ ڪرو ٿي اصلوڪيءَ روشنيءَ سان روح رلاءِ.

سندس چوڻ چيي ويو، سو امالڪ چيومانس ته ادي تو ۾ ته عقل جا ڪوٽ آهن. مان ته جيڪر روز اچي توکان کي پرايان. چيائين ادا! لک بسملاهيون ڪري سيڪاريانءِ پر اچڻ تو ٿئي قسمت قضاني. وري جڏهن آيس ته چار ڳالهيون ڪنديس.

اهو آواز منهنجي ڪنن ۾ سمايوئي ڪين هو جو هوريان هوريان ادي اندلٺ جي عماري هلڻ لڳي. هلڻ هاري چيائين، " هي هنئين سان هنڊائج: ٻاهرين ڏيک ويک کي ڏسي نه هرڪج، مک وانگر ماکي ڏسي نه ڦاسج. نوان نوان نمونا نهار پر اندر ۾ جهاتي پاءِ ته:- تون جوئي آهين سوئي آهين.

' نائي نيڻ نهار ته، تو ۾ ڏيرو دوست جو'
چڱو پلا هاڻي الله جي امان

****

ڪاري عينڪ

ڪو بہ انسان پاڻ وٽ حسن ۽ عقل جي ڪمي نہ سمجھندو آهي، ۽ انهن جي ڏيکاءَ لاءِ سوين سٽائون سِٽيندو آهي، ۽ نوان نوان نمونا ڳولي ڪيندو آهي. پنهنجي سونهن جي داغن ۽ عقل جي اوٽاين کي لڪائڻ لاءِ لکين يتن ڪندو ۽ پاڻ پتوڙيندو آهي. پاڻ کي سياڻو ڪوناٿڻ لاءِ ڪئين پستڪن جون پنارڪون گڏ ڪندو، جبا ۽ قبا پھريندو، مگر

اين سعادت بزور بازونيست- گر نہ بخشد خدائي بخشنده.

۽ وري پنهنجي صورت کي سينگارڻ لاءِ سوين فن ۽ هنر هلائيندو آهي.

آڳاٽي زماني ۾ زالون منهن کي اٽو زور سان ملي ۽ مهٽي، منهن ۾ سرهائي ۽ لالائي پيدا ڪنديون هيون. اکين ڪارائي ۽ آب لاءِ سرمون ۽ ڪجل ڪم آٽينديون هيون، تہ چپن جي لالاڻ لاءِ لالي ۽ مساڳ، ۽ ڏندن جي اجاڻ لاءِ مساڳ ۽ مسي ۽ وري وارن لاءِ تيل قليل ۽ ڪپڙن لاءِ ڪتوري ۽ عطر عبير. ايران ۾ هار سينگار ۽ ڦٽي ڦوڪاري لاءِ خاص زالون هونديون هيون، جن جو ڪمال نہ رڳو حسن کي دوبالا ڪرڻ ۾ هو پر عيبن کي لڪائڻ ۾ بہ. مثال لاءِ تر، جو حسن جو شان آهي، جنهن لاءِ شاعرن فرمايو آهي تہ " هي ڪهڙو نہ عجيب آهي جو دارو جو داٿو باہ جي مچ تي بيٺو آهي." سو جي منهن تي ڪونهي، تہ پوءِ اهڙو هٿرادو ناهي بيهارينديون هيون، جو ماٺهو پنيلجي وڃي. هتي مونکي اهڙن استادن جي ڳالھ ياد آئي آهي، جو لڪڻ ڪان دل نٽي رهي ۽ اميد تہ دلچسپيءَ ڪان دور نہ رهندي. اڳ جڏهن سفر جا يو پلڪارا ۽ ڪنن ڪشالا هوندا هئا، تہ بادشاه ۽ امير پنهنجن نقاشن ڪان پنهنجون تصويرون چٽائي، پنهنجي جيس ۽ جوڙي جي ڳولها ۾ پرڏيھ موڪلائيندا هئا. اهڙي طرح شهزادين ۽ اميرزادين جون تصويرون بہ وينديون هيون. جيئن خسرو ايران جو بادشاه شيرين جي تصوير، جا هڪ سوداگر وٽس آندي هئي، ڏسي اتس پرپٽ عاشق ٿي پيو ۽ ڪيس شاديءَ لاءِ پيغام موڪليائين. پر ڪن وقتن تي شاه ڪاريگر اهڙي طرح عيب ڍڪي ڇڏيندا هئا، جو استاد بہ ڌوڪو ڪائي وهندا هئا.

ڪنهن بادشاه جي ڳالھ ڪندا آهن، جو اک ڪان ڪاڻو، هٿ ڪان لولو ۽ ٽنگ ڪان منڊو هو. پر هيو بادشاه. اڃي شاديءَ لاءِ شائق ٿيو. شادي بہ مٿ خاندان مان. پر هي عيب جي چغل تيا بينا هئا، تن کي چا ڪري ۽ ڪيڏانهن ڪري. سو پنهنجي بادشاهيءَ ۾ پڙهو گهمارايائين، تہ جو شخص منهنجي اهڙي تصوير ڪيندو، جنهن ۾ اهي ظاهري عيب ميٽيل

۽ ميساريل ڏسڻ ۾ اچن، سو منهنجي خزاني جي اڌ جو انعام طور حقدار ٿيندو. ڪئين نقاش مانيءَ مثال اچي ڪنا ٿيا. پر سڀ شهه ڪائي بيٺا. ڪنهن جي ڪوڏي ڪانہ ڦرڪي، جو سينو نوڪي، سندرو ٻڌي، ڏونري تي هٿ هٽي، اچي ميدان ۾ ٽپو ڏئي. پر چوندا آهن تہ ٻج ڪوٺي ڪانهي. ماهيءَ جا لعل گهٽائي لڪل پيا آهن. ڪک هينان لک وسي. استاد جي جاءِ بہ ڪڏهن خالي ڪون هوندي آهي. سو هڪڙي ڪي ڳالهہ خيال ۾ ويني. تصوير ڪدي پيش ڪيائين. سيني طرفن ڪان واه! واه! ۽ سبحان الله جا آواز نڪتا ۽ قبوليت جي درجي ڪي رسي. پر ڪيئن ڪديائين جو بادشاهہ ڪي شينهن جي شڪار جي موقعي ۽ مهل ۾ بيهاريائين. بندوق هٽڻ مهل شست ونڻ تي هڪ اک پوربي آهي، سا ڪاٽي اک پوريل ناهيائين. وري جڏهن ڪو خاص نشان چٽڻو هوندو آهي، تہ گوڏو پجي، فير ڪبو آهي، سو اها منڊي ٽنگ بندوق جي واسطي اڏيءَ طور ڪديائين ۽ لولي ٻانهن بندوق جي قنداق جي اندرين پاسي ڪدي ڇپايائين، اهڙيءَ طرح پنهنجي ڪار استادي ڏيکاري انعام ڪٽيائين.

اهڙي نموني اڳ ڪاٽا ماڻهو ڪاري عينڪ پائيندا هئا، تہ ڪوڪين سهي ڪري نہ وٺي ۽ هي مچون مروٽيندا گهمندا وتن. ڪي ڇوڪرا بہ امتحان وقت ڪارو چشمو پائيندا آهن، چالاءِ تہ شيشي جي ٻاهران اک، اک جهڙي نظر اچي، پر اندران اکين جو ڦيرائڻ ۽ ڦرڪائڻ نظر نہ اچي ۽ انهيءَ آڙ ۾ هو پر واري ڇوڪري تان ڏسي، پنهنجو ڪم ڪدن ۽ مٿان نظرداري ڪندڙن جي اکين ۾ سرمون پائي ڇڏين. مگر اڄڪلهہ تہ آفيسر ۽ ديوان، سهڻا ڪهڻا، ڪارا ڪوجها، شيدي گورا، ڄٽ ٻٽ، واٽيا وڪال، ڪراڙا، جوان، ڇوڪر ۽ ننديا وڏا، ٻنا ڪنهن سيڙهي سنڌي، صبح سانجهي، وقت ڪوقت اهي ڪارا ڪوپا چاڙهي ڦرنا ٿيا پيا وتن،خبر نہ آهي تہ چو؟ شايد اکين جي ڪچائي ڪري، اس ڪان بچاءَ لاءِ ٿا پائين.چالاءِ تہ اڳ مائرون ٻار ڪي ننڍي هوندي، ٻاروتڻ ۾ اتي ۽ تيل سان مهٽي صفا ڪري، بدن ڪي چمڪيلو بڻائي، اکين ۾ سرمون پائي، سڄي بدن ڪي سوٽي، سڌول ناهي، دڪو ڪارائي، پينگهي ۾ سمهاري، ويهي لولي ڏينديون هيون. سرمي جي ڪري، ٻار جي اک پڪي ٿيندي هئي، دڪي ڪري ڦترو ٿيندو هو ۽ تنجڻن ۽ ٻنڌڻن ڪري، بدن پوري بيهڪ ۾ رهندو هو، تڏهين ٿيندو هو ماءُ ڪي ٻار لاءِ پيار ۽ پريتڻو ۽ ٻار ڪي ماءُ لاءِ سڪ ۽ اڪير. ان ڪري ماءُ ديويءَ سمان ليکيل آهي ۽ ماءُ جي پيرن ۾ بهشت چيل آهي. پٽ بہ آگيا ڪاري ۽ فرمانبردار هوندا هئا، جي مائن مٿان سر ساهہ صدقي ڪندا هئا. اسان وٽان تہ هاءِ بہ وئي، تہ هوءَ بہ. اڄڪلهہ ٻين ڳالهين سان سرمون بہ ويو، جنهن ڪري نظر جي عينڪ ۽ ڏوپ چانو جي چشمي جي ضرورت ٿي. پر هي ڪهڙو غضب! جو ڪاري عينڪ صبح سانجهيءَ

چڙهي پيئي هجي! سو ڪنهن رهاڻ ۾ هڪ صاحب ڪان پڇيو، ته سائين! اجا ته سويل آهي، پوءِ ڇو ڪاري عينڪ لڳائي اٿو؟ مشڪي چيائين ته ” ڪاري عينڪ سان حسن وڌي ٿو“ سياهي باسفيدي نقش بندد، مگر انهن نين ڪناري ۽ چشم خماري تي ته پڙدا چڙهي ويا. اڪيون جنهن ڪي شاهه صاحب ۽ ٻين شاعرن هينئين طرح ساراهيو آهي.

(١) ” عقابيل اکين ۾ توکي تکا تير،
ساجن انهم سينگ سين ڦٽيئي گهٽا فقير،
ٻيو م مارج مير، تنهنجو ڀهريون ئي پورو ٿيو.“

(٢) مومل ڪي مجاز جا اکين ۾ الماس،
نڪا عام نه خاص، جي ويا سي وڍئا.(شاهه)

(٣) ڪڻ سلوٽا نيڻ نرگس، نيم خوابي پرخمار،
نت نقاب اندر نماٽا، ناز پرور ڪيم ڪر.
(مصري شاهه)

(۴) وڌءِ ڇيري ۽ ڇچري، دل هٽي پيڪان پنبٽين جا،
نه ڪيءِ ڪو خوف ۽ خطرو خداوند جي خدائيءَ جو.

شاعرن اکين جي آب ۾ باب پري ڇڏيا آهن، سي دفتر ته ڇٽا. ٻئي صاحب چيو،”اک جي پڪائي سکين ته ڪاري عينڪ پاءِ. سڀ ڪجهه هڪ رنگو ڏسندين پوءِ جيڪي وٽيئي سو ڇو.“ اک آهي حيا ۽ مرم. ان تي پردا چڙهي ويا ته پوءِ سڀني طرفين خير. ٽين صاحب چيو ته ” هنن گهرن گلابي نيٽن ڪي نظر نه لڳي.“ ان لاءِ ڪاري عينڪ پاتي اٿم. ڇو جو هر ڪو ماڻهو سهٽي شيءِ ۾ نظر وجهندو آهي. سائين نظر ماري يا ڪاري يا گهر وهاري.

”اڇهي صورت ڀهي ڪيا بري شيءِ هي،
جس ني ڈالي نظر بري ڈالي.“

ان ڪري چشم بد کي دور ڪرڻ لاءِ ڪاري عينڪ پائيندو آهيان. اڄ ڪلهه ماڻهن ۾ قرب ڪونهي، ڪام آهه. محبت ڪونهي موهه آهه. پر اک ته اندر جو آئينو آهي. جيڪي به دماغي ڪيفيات ۽ دلي تاثرات آهن، سي سڀ ان مان ظاهر ٿا ٿين .

”ڪٽي نيڻ خمار مان ناز ڪيائون نظر“ (شاهه)

ڪيترن ماڻهن اک ڏيکارڻ سان ڪم ورتو آهي ۽ ڪيترن نيڻ ٿمائي، نماڻي صورت ٺاٺي ڪم ڪڍيو آهي. پوءِ ڇونه انجي هر ڪنهن اشاري ڪان ڪم ونجي. پلا هن ملنگ ڪان نه پڇو، ته هن ڪاري عينڪ ڇو پاتي آهي؟ ملنگ آواز تي بيهي رهيو. هن جو دنيا جي

دلبن ۾ دلبرين سان ڇا؟ ملنگ چيو ته بابا ” مان سپ ڪا شيءِ ڪاري تو ڏسڻ گهران، ته متان ڪليلن اڪين سان روح نه ريلو ڏي ۽ دل نه چڪي ڏي.“ مون چيومانس ته ” اها ڳالهه به نه ٿهي. ٻاهرين اکين تي چو تو ايترو خيال ڪرين ۽ مغز مارين؟ تنهنجو ڪهڙو ڪم؟ ڪاري عينڪ هجي ته ڇا، پوري هجي ته ڇا، رنگ به رنگي هجي ته ڇا! پر جي هجي ته ڇا، نه هجي ته ڇا. تون ته اها اندر جي اک کول جنهن ۾ جنهن وقت به جهاتي پائين، ته جهڙو آهين، اهڙو پاڻ پسين. تون اندر جي اک تان ڪارو ڪوپو لاهي، آئينو ٻٽاءِ ته پوءِ،

”هاري حق رڪيج، سانپارا ساهڙ جا،
خواب خيال خطرا، تن ڪي ترت ڏئيج،
اندر آئينو ڪري، پر ۾ سو پسيج،
انهم راه رميج، ته مشاهدو ماڻئين.“

اتي ماڻهو اشارن ۾ ڳالهائڻ ۾ مشڪڻ لڳا ۽ مان ان خيال ۾ غرق هوس ته پلا ڪاري عينڪ پائڻ جو ڪو ته سبب هوندو. ڪو ٻڌائيم ته مهرباني.

****

ڪافي

رسالہ مهراڻ جي اپريل 1946ع واري پرچي ۾ ڪن اديبن جا ڪافيءَ بنسبت رايا چپيل آهن. انهيءَ ڪان اڳ جو مان پنهنجا خيال اهل علم اڳيان پيش ڪريان، هن ڳالهہ جي ڪوتاهي ڏيان تي آڻڻ ضروري سمجهان ٿو تہ جيسين ڪا مستند لغت اسان جي زبان ۾ تيار نہ ٿي آهي، تيسين خيالات جا اختلاف هلندا ايندا، تنهنڪري اسان سيني کي گهرجي تہ انهيءَ ڏس ۾ ڪوشش ڪري، ڪا مستند لغت تيار ڪريون.

هر ڪنهن ملڪ جي زبان ۽ تمدن تي فاتح ملڪن ۽ حڪمران قومن جو گهرو اثر پوي ٿو. مثلاً عربن جي اچڻ ڪري عربي رسم الخط جاري ٿيو. ماڻهن گول مهريدار پٽڪا ٻڌڻ شروع ڪيا. ڪجيون پوڪيون ويون. قباء تجرون ۽ منڊ جون جايون نهڻ لڳيون. عربي لفظ گهڻي قدر رائج ٿي ويا، جن مان ڪيترا بلڪل بگڙيل صورت ۾ نظر اچن ٿا. مثال لاءِ:- رجة- راڄ، ڪراز- ڪراڄ وغيره. وري مغلن ۽ ايرانين جي اچڻ ڪري پارسي زبان جو اثر پيو. جئن زونہ مان جود، خر مان ڪر، بهوش بهوش مان پوش پوش وغيره. انگريزن جي اچڻ ڪري ڪيترا انگريزي لفظ سنڌيءَ ۾ گڏجي ويا. جئن تہ جيل، ٽڪٽ، اسڪول ۽ ماستر وغيره. عربن جي جن صاحبن تاريخ پڙهي هوندي، تن کي چِٽيءَ طرح معلوم هوندو تہ عربن ۾ بلند پايہ شعري هئي، ۽ گهڻي ياڳي عشقيہ بہ، انهيءَ ڪري دڦن تي راڳ ڳائڻ جو تمام گهڻو رواج هو ۽ آهي. عربيءَ ۾ ڪفه جي معنيٰ آهي دڦ جي ڪاٺي جنهن ۾ گهنگهرو پيل هجن (قاموس) ۽ ”استڪفوا“ جي معنيٰ آهي خيرات ونڻ يا گهرڻ لاءِ هٿ ڏگهيرڻ ۽ فقير جي هٿ جي ترڻيءَ تي پئسا پنڻ- عربستان ۾ فقير دڦ وڄائي، پوءِ خيرات لاءِ هٿ ڏگهو ڪندا آهن ۽ جئن دستور بہ آهي. هتي ان جو اهو اثر پيو، جو دڦ جي بجاءِ ڪنجري، يڪتارو، پڪواز ڪٽي، گهنگهرن واريون چپڙيون وڄائي، خيرات گهرڻ جو سلسلو چالو ٿيو. جامع لغات وارو صاحب لکي ٿو، ڪافي هڪ راڳ جو قسم آهي يا پنجابي زبان ۾ هڪ شعر جو قسم. غياث الغت وارو صاحب لکي ٿو تہ ڪافي هڪ راڳڻي آهي، ۽ وري موسيقيءَ جي باب ۾ ڪافيءَ کي ديپڪ راڳ جي شاخ ڪري لکيو آهي جا سارنگ سان گڏ جيٺ ۽ آکاڙ مهينن ۾ ڳائبي آهي. جيڪڏهن آواز (جنهن ۾ ريڊئي جو پروگرام شامل هوندو آهي) ملاحظ ڪندا تہ معلوم ٿيندو تہ ڪي گويا ڪافي راڳڻي ڪري ڳائيندا آهن. سنڌ ۾ چاڪاڻ تہ مهر جي ڪمهري آهي، تنهن ڪري ممڪن آهي، تہ هتي جي ماڻهن اندر ديوتا کي ريجهائڻ ۽ برسات آڻڻ جي خيال سان ڪافيءَ کي زياده اهميت ڏني هجي، ۽ هي جيئن

جو سارنگ سان لاڳاپو رکندڙ راڳڻي آهي، تيئن هن تي فقيرن زور رکيو هجي، ۽ پوءِ رفتہ رفتہ ٻين سرن ۾ ڳائڻ جو رواج پيو هجي، جو هينئر ڪافي تمام گهڻن سُرن ۾ ڳائي وڃي ٿي، جهڙوڪ: جوڳ، پيلو، تلنگ، ڪوهياري، سورٺ، پيروين وغيره. ۽ اهڙين راڳڻين ۾ ڳائي وڃي ٿي، جن سان ديپڪ جو ڪوبہ واسطو ڪونهي. ان ڪري حڪومت جو اثر يعنيٰ ڪفه يا استڪفوا جو ملڪي اثر ٻئي گڏجي پيا.

ڪافيءَ جو دعاي ڪاف سان ڪوبہ واسطو ڪون ٿو ڏسجي، جو ڪافي مداح ۽ مولود کان هڪ علحدي چيز آهي. ڇوتہ جيڪي بہ ڪافيون ٻڌبيون آهي، سي درد ۽ سوز سان ڀريل هونديون آهن، ۽ سندن مضمون بہ عشقيہ ٿيندو آهي، ۽ نہ وري قناعت سان ڪو تومل اٿس، ڇوتہ راڳ ۽ شعر جي محويت ۾ بس جو باب آهيئي ڪونہ.

ان جو وائيءَ سان بہ ڪو واسطو ڪونہ آهي. ڇالاءِ تہ ڪافيءَ ۾ ٽل ڪانسواءِ گهٽ ۾ گهٽ ٽي مصرائون ٿينديون آهن. ازانسواءِ وائي جو ٽل يا مصرع هڪ سٿو آهي، پر ڪافيءَ جي هر هڪ مصرع ۾ ان جي برعڪس ڏيڊ سٽ، بہ سٿون، ٽي سٿون ۽ چار بہ ٿينديون آهن. هت هيٺ وائي ۽ ڪافيءَ جا مثال ڏجن ٿا.

وائي

اهڪي آڳهہ آهي – مونکي تان نہ ڇڏيندو تڪ ۾
ڀچي پوءِ ٻين ڪي – لکن ۾ لڏ لاهي
آري اگهاڙن ڪي – پنهون ڄام پراهي
(شاهہ - سر سسئي آبري- فصل پنجون)

ڪافي (مثال پهريون)

سور سختيون عاشقن ڏي يا مهماني مڪا،
اهنج اوکيون سالڪن ڏي يار مهماني مڪا.
(1) ڪم نہ آهي ڪو دکن جو برهہ ۾ هت بات ڪا
سر ڏيڻ، سوري چڙهڻ، ليءِ دوستن ڏوٽا ڏڪا.
(2) زڪريا، جرجيس، يحيٰ سيئي ٿي پرتان پڪا،
نا مڙيا منصور جيان، توڙي ٿيا تولا تڪا،
(3) اڄ نہ اوڏي عاشقن ڪي، بيک بيراڳين نہ ڪا،
وحدتي واصل الاهي، وتن لاهوتي لڪا.

(4) **صاحبڏنا** سڪ سوز ۾ ٻي نا ونڄ تون راھ ڪا،
ريءَ اسم الله جي ٻولي نہ ٻولج ٻي نڪا.

ڪافي (مثال ٻيون)
ٿل: يار سڄڻ تنهنجي ماڻن ماري ماري آهيان،
ڳالهين ڳاري آهيان.

ونحن اقرب ڏس ويجهو ئي،
پرين پراهون پنڌ نہ ڪوئي،
وٺ ويهي تو وساري آهيان.

ٻانهيون سائڻ گڏ ٿيون گذران،
تو جئن ماڻن سين نہ مارن،
دور رين ٿو شايد ذاري آهيان.

دلبر تنهنجي دور رهڻ جا،
سي ٿيا منهنجي سور سهڻ جا،
انهن حيران ڪئي آن، هيڪاري آهيان.

واءِ **اميد علي** وارو يجهائي جو،
گھوريو جانب جل جدائي جو،
آءُ تہ فراق آزاري آهيان.

ڪافي (مثال ٽيون)
ٿل: مذهب ملت عشق الاهي،
محبت ريءِ ٻي سڀ گمراهي.
(1) چارئي مذهب دين وارن،
مذهب محبت جو وره وارن،
عشق اجاري قلب ڪارن،

بي پروڙن بي ويساهي؛

(2) چار ڪتاب سبب سڪ آيا؛

سڀ صحيفا حب هلايا؛

سچن نبين سي سمجهايا؛

امر نهيءَ جي تن آگاهي.

(3) مالڪ شافعي حنبل حنيفو؛

هر مذهب جو عشق خليفو؛

علم حلم سڪ ورد وظيفو؛

هادي ڏنين حق همراهي.

(4) اشرف ڪئڙا پرت پسارا؛

هي جڳ هو جڳ عشق الارا؛

وير وڃائن وحدت وارا؛

عشق نقارو شاهن شاهي.

مٿين مثالن مان ڏسبو ته وائي ۽ ڪافيءَ ۾ گهڻو تفاوت آهي؛ جو پڙهڻ سان سمجهي سگهبو. سيوهڻ ۾ قلندر شهباز جي فقيرن جي رهڻ جون جيڪي جايون آهن، تن ڪي به ڪافيون سڏيندا آهن؛ جيئن پناڻن جي ڪافي. خبر ناهي ته انهن تي اهو نالو ڪيئن پيو. پر قياس چوي ٿو ته فقير انهن جاين ۾ ٽولا ڪري ڪافيون ڳائيندا هئا ۽ رفته رفته اتي رهڻ شروع ڪيو هوندائون. تان جو انهن جاين ڪي جتي ڪافيون ڳائيندڙ رهندا هوندا؛ سي ڪافين جي نالي سان مشهور ٿي ويون هونديون. والله اعلم بالصواب. جيئن ته سنڌي نظم ۾ ڪافين جو ڪافي حصو آهي؛ تنهنڪري ان جي کوجنا به ڪرڻ گهرجي.

ڪتو

ڪتو ڪنهن نہ ڏٺو هوندو؟ دنيا جي هر طبقہ جي هر هڪ شهر، ڳوٺ، وسنو ۽ واند ۾ ضرور لڀندو، پوءِ توڙي هجي ڪوسو ڪمربند يا ٽڏو. هر درجہ جي ماڻهن وٽ رهي ٿو، بادشاهہ کان غريب پينار تاءِ بلڪ الله لوڪن وٽ بہ. اهو جانور پلنگن ۾ پوشن ۾ بہ رهي، تہ خراب ۾ خراب جڳهن ۾ بہ. تمام سنن ٿانون ۾ بہ خدمتگارن هٿان گوشت ۽ مال مليدا بہ کائي، تہ وري ڪڏهن چوسيل هڏو ڪرٽي بہ وقت ڪاٽي. هنجا ڪيترائي قسم ۽ رنگ آهن. شايد ڪنهن زماني يا جڳ ۾ ڪتو، بگهڙ، لوڪڙ ۽ گدڙ هڪ ئي نسل مان هجن. هن جو قد ڇهن انچن کان ڇئن فوٽن جي وچ ۾ ٿيندو آهي. ڪن کي بدن تي ڏاڍي گهٽي ٻَج هوندي آهي.هن کي ۴۲ ڏند ٿيندا آهن، جن مان ڪي ڏکها هوندا آهن ۽ ڪي ننڍا. ڏکها ڪاٽينا سڏبا آهن ۽ ننڍا پيهيون.

شوقين خفتي هن جي چند ٻڻ قائم رکڻ لاءِ سوين پيسا هاريندا آهن ۽ ڪوشش ونی هن جي اصل نسل جي باقائدي تاريخ رکندا آهن ۽ متا مونا هٽي هن جا ڳلر ٻسر سڏجڻ کان بچائيندا آهن. اسلامي شريعت هن کي پليد ۽ نجس نهرايو آهي، جو هن جي زبان جو لعاب يا ڳگ بلڪل زهردار آهي. هن جي پيٽ ۾ قاتل ڪيڙا ٿيندا آهن ۽ ڪنهن بہ وقت چتي ٿيڻ ۾ ويرم ڪانہ ڪندو آهي. انڪري هن جي چڪ جو فوراً علاج ڪرايو ويندو آهي.

هن ۾ ڪيئي بد عادتون آهن، جنهن ڪري انهن تي بي شمار محاورا ۽ چوٽيون نهيون آهن.

” ڪتو ڪرٽي هڏيون، جوان مرد جگر کاءِ

” ڪتو طالب ڍوند جو، ” الدنيا جيفةً و طالبها ڪلاب، ايءُ هيئين سين لاءِ.“

ڪتي جو پچ نڙ ۾ ٻارنهن مهينا وڌو هئائون تہ بہ سڌو نہ ٿيو، يعني ڪنهن جي طبيعت خرابي ڪڏهن ڪانہ ويندي آهي. اڊنگي ماڻهوءَ جي اڳيان وڃڻ نہ گهرجي، جو چوندا آهن تہ ” نہ ڪتو ڏسي نہ پونڪي.“ ڪتو ڪڙم جو ويري. فقير فقير کي نہ سهي. ڪتي جي بک ۽ ڪتي جو حرص مشهور آهن. چوندا آهن تہ ڪائي تہ سوا مڻ نہ تہ ڪنو چٽي وهي. سياڻن نفس کي ڪتي جي مشابهت ۽ پيٽ ۾ آندو آهي. درويش چون تہ نفس ڪتي کي ٽڪر ڏيٽو آهي. نر جڏهن بالغ ٿيندو آهي تہ ٽنگ ڪٽي متندو آهي.

جي خاميون اٽس تہ خوبين کان بہ خالي نہ آهي. سندس زبان ساڙي ناسور جو مرهم ناهيندا آهن. بعضي تہ ناسور جا ڦٽ چٽائي چينيا ويندا آهن. هيءُ هڪڙو بهادر جانور آهي. شڪار لاءِ هن جهڙو ٻيو ڪونهي. هي اهڙو سونجهو آهي ۽ هن جي سنگهڻ جا حواس اهڙا تيز آهن جو جهنگ ۾ گهاٽين ڄارين، ويڙهين، مور، لد ۽ کهڙ مان نوسي شڪار کي ٻاهر ڪيندو يا ٽوڪندو آهي. مِرن جي شڪار ۾ جتي ڏسندو آهي تہ مرون چڙيو، چڙيو ۽ شوراٽيو بينو آهي، ۽ سندس ساٿي آهن ڪپن سان ڪپيل، ڳل چيريل، واڇ ڦٽيل، ڪنڌ ڪاڏل، پيٽان آندا لڙڪيل، تہ بہ بينو باهيندو ۽ بينو سٽون ڏيندو. بس سرڳيءَ مان چٽو ناهہ، ڇهٽيو ناهہ! سنئون اڇي دوناڙ ۾ چڪ وجهندس، يا جي سياٽو هوندو تہ ڪن ۾. ڇا جون هڏڪارون ٻڌڻ، ڇا جا وچ ڏسڻ، مري مٿو ڏيندو. چڪ اهڙو وجهندو جو جندا مڙي وڃن. پوءِ ڪانيون وجهي پيا چڪ ڇڏائين، ڪن ۾ ڦوڪون ڏين يا ڪا ٻي اٽڪل ويڙهائن. مطلب تہ منهن ڏيئي مرندو، پٺ ڏيئي نہ ڀڄندو.

هڪ لڳا هنجي بهادري ۽ دليري ڏسڻ لاءِ مرحوم مير علي مراد خان شينهن ٻنڌائي ڪتا ڇڏيا. ڀلا شينهن شير خدا جو، جهنگل جو بادشاهہ هر ڪا شي ڪنبندي وتي. ان جي گاج ۽ پڇ جي نڪاءَ تي تہ جانورن جي مٺ مٺان لڳي وڃي. مجال جو ڪو انجو مٺ اورانگهي لنگهي سگهي. هنجي شڪار ۾ دهشت کان مچان ۾ ماٺهو متي ڏين. ڪن جون بندوقون هٿن مان ڪري پون. خير، سو ڪي تہ پريان ئي سڪي پيا. ڪي ڪن ڦڙڪائڻ لڳا. پر جڏهن مالڪن وٺان " گهوري، گهوري مڪٽا! شابي، شابي سنهٽا!" ٻڌائون تڏهن دلهيري ڇڏي دلير ٿيا: ۽ چريا ٿي، اکيون پوري چڙهي ويا. اگرچ هڪ بہ سلامت نہ بچيو، پر سندن دليري ۽ وفاداري اڃا پئي ڳائجي! چورن جون کهاڙيون ۽ لوڙهيون سهندا، تہ بہ پونڪڻ ۽ باهڻ کان ڪين مڙندا ۽ پيا ٽون ٽون ڪندا.

اسڪولي ڪتابن ۾ هنجا پنج قسم لکيا ويا آهن. سينٽ برنارڊ جا ڪتا، ڪالي، تازي، گري هائوڊ ۽ رولو. سينٽ برنارڊ جي مڙهيءَ جا ڪتا آلپس جبلن تي گهمندا آهن. ڪيترا مسافر وندر ۽ هوا بدلائڻ لاءِ ويندا آهن، سي اوچتو برف وسڻ ڪري ڀلجي، ٽڪجي مرڻ هارا ٿي پوندا آهن. اهي ڪتا جن جي ڳچيءَ ۾ لالٽين کان سواءِ ترت علاج جون دوائون بہ ٻڌل هونديون آهن، سي ائين ڪيترين جانيون تلف ٿيڻ کان بچائيندا آهن. ٻيو قسم رڍن جا ڌڻ سنڀاليندو آهي. مجال جو ڪو جانور پاسو ڏئي لنگهي ڏسي. تهبارون نہ ڪڍي ڇڏنس! ڪي ڪتا ٿڌن ملڪن ۾ بنا ڦيٿي گاڏيون گيهيندا آهن. اتان جا ماٺهو اهڙين گاڏين تي چڙهي شڪار ڪندا آهن، ٽپال ورهائيندا آهن ۽ ٻيا ڪيترا گهرو ڪم ڪندا آهن.

سرڪس ۾ ڪيئي ڪم ۽ ڪرتب سندن سمجھ ۽ هوش آهر ونندا آهن جو عقل دنگ ٿيو وڃي. سندس وفاداريءَ جو بلند ۾ بلند مرتبو اصحاب ڪهف جي قصي مان ثابت آهي. خواجہ حسن بصريﷺ ڪتي جون هينيون ڏھ خاصيتون لکيون آهن.

1. هو جي بکيو ۽ ڏکيو هوندو آهي ته به ٿوري گهڻي ٽڪر تي راضي ٿيو وينو هوندو آهي. نہ جهڙپ ڏئي ٽڪر ڪسي نہ وري گرڪي. اهي نشانيون صالحن ۽ صابرن جون هونديون آهن.
2. هنجو ڪوبہ مڪان ڪونهي. هي خصوصيت اگرچ رولو ڪتن جي آهي، جو جتي اچين تتي ٻيي مانيءَ تي وقت ڪاٽيندا هلن، تڏهن توڪل رکندڙن جي شمار ۾ آهن.
3. رات جو يا تہ سمهندو نہ آهي، يا تہ رڳو اکيون ٻوٽيو پيو هوندو آهي. ٿوري ئي ڪڙڪي تي هوشيار ٿي ويندو آهي. هنڪي ننڊ، جا موت جي ڀيڻ ليکبي آهي، سا ڪڏهن بہ نہ ٿي نهوڙي نئين. هيءَپر شب بيدارن ۽ محبن جي آهي، جي ”ساري رات سبحان، جاڳي جن ياد ڪيو“ جي دائري ۾ اچن ٿا. ”نيٹڻ ننڊ نہ انکي، خوشي خواب نہ ڪن“.
4. جڏهن مري ٿو تہ ڪابہ ميراث ڪانہ ٿو ڇڏي. جهڙو آيو، تهڙو ويو. اها صفت زاهدن جي آهي، جي دنيا کي ٽي طلاقون ڏئي، هٿين خالي اچين ڪچين وڃي پار پون.

١- ”گندي ۽ گراه جن سنياسن سانديو،
انهن ڪان الله اجا آڳاهون ٿيو.“
٢- ”نہ گندي، نہ گبري، نہ لاگوٽيءَ لک،
جيڏانهن پرين وک، تيڏانهن صاحب سامهون.

5. هي پنهنجي مالڪ کي ڇڏي نہ ويندو آهي. ڏنو ويو آهي تہ بعضي بي قدرا مارون ڪڍنن، تہ بہ در ڇڏي نہ ويندا. هي خاصيت صالح مريدن جي آهي، جي هميشه ادب ۾ رهندا آهن.
6. جهڙي جاءِ اچين اتي ويهي رهن. متي، واري، گپ، چلھ مڙيئي وهندا. اها خاص وصف نياز ۽ نوڙت وارن جي آهي.

7. هن جي جاءِ جي ڪو بيو والاري وهي تہ ويچارو هليو ويندو. اگرچ گرندو ۽ گرڪندو بہ. هٽ نہ پڪي هٽ پڪي. هي علامت انهن ماڻهن جي آهي، جي هر هنڌ راضي رهن ٿا.
8. هن ڪي ماري ماري وري ڪن مانيءَ جو وجهي ڪور ڪور ڪبو، تہ پڇ لٽڪائيندو ايندو. ان جي معنيٰ آهي تہ هن ڪي ڪينو ڪونهي. اهي خصلتون ۽ اهڃاڻ خاشعن ۽ عاجزي ڪندڙن جا آهن. ” خيئون خشعت خوف ۾ ڪيائون ڪيني ڪي قتلام.“
9. ڪاڏو سامهون رکيو هوندو تہ وينو ڏسندو. هي صفت مسڪينن جي آهي.
10. ڪنهن بہ مڪان ڪان هليو ٿو وڃي، تہ وري اوڏانهن نہ ٿو اچي. اهي پار ۽ خاصا آثار، ڏکويلن ۽ درد وندن جا آهن، جي راتو ڏينهان درد ۾ رهن ٿا.

هن زماني ۾ هر مذهب ۽ ملت جا ماڻهو ڪتو ڌارڻ زماني بازيءَ جي ضرورت سمجهن ٿا. هو هر هڪ فيشن پرست ماڻهوءَ وٽ ضرور هوندو، جو ڪيس شام جو ضرور پاڻ سان گڏ گهمائيندو. گويا هن جو دوست ۽ محافظ آهي. نفيس ۽ نازڪ بدنن لاءِ زيب ۽ زينت آهي. حافظ عليہ الرحمة بہ هڪ ڏينهن پنهنجي محبوب کي عرض گذاريو تہ تون ڪتي کي شڪار لاءِ وني وئين، پر مونکي وساري وئين. يعني عاشق، معشوق جي ڪتي ٽيڻ ۾ بہ عيب نٿو سمجهي. چاڪاڻ تہ معشوق ڪنهن وقت ڪتي کي ماريندو يا ڌت ڪندو، تہ بئي وقت مشڪي پني بہ نپريندو. ظاهر آهي، تہ اهي بئي ڳالهيون عاشق ويچاري لاءِ غنيمت آهن. اهڙي طرح مجنون بہ ليليٰ جي ڪتي کي چمندو هو، جو دلبر جي در تان ايندو هو. بئي هنڌ ڪنهن شاعر ڪتي کي پٽو ڳچيءَ ۾ ڏسي چيو آهي،” اهڙو ڳٽ غلاميءَ جو جيڪر منهنجي ڳچيءَ ۾ نہ وجهين ها.“ ڪهڙو نہ عاشق آسائو ٿي چيو آهي! شاه صاحب پڻ فرمائي ٿو،” بانيڻ ٿي پوٿيون، تہ ڪتا ڪيني ڪيچ جا.“ ” ڪتا ڪيني ڪيچ جا، سندا جي پنهون.“ ”ڪتو جي ڪانءُ پريان سندي پار جو- انهيءَ جي مٿان آءٌ ڪوڙئين قرباني ٿيان.“ جهانگير بادشاه هميشه پيرن فقيرن، ساڌن جوڳين سان مجلسون ۽ رهاڻيون ڪندو هو. جي ڪي گوشہ نشين وٽس نہ ويندا هئا تہ پاڻ انهن وٽ وڃڻ ڪان عار ڪين ڪندو هو. هڪڙي وقت ڪنهن خدا رسيده بزرگ وٽ سندن وڃڻ ٿيو. پاهران ڪتو وينو هو جو بادشاه کي ڏسي پونڪيو. بادشاه سلامت جي طبيعت رنجيده ٿي ۽ پاڻ فرمايائون ” در درويش را دربان نہ بايد “ يعني درويش جي در تي دربان نہ هئڻ گهرجي. فقير نهہ نپ جواب ڏنو، ” بہ بايد تا سگي دنيا نہ آيد.“ هئڻ گهرجي جو دنيائي ڪتو نہ اچي. الله الله! ڪيڏو نہ آزادانہ ۽

بي باڪاڻه جواب ۾ ڪيڏي نه شهنشاهه جي بردباري ۾ سهن شڪتي! ڪاش، اهڙو زمانو موٽي اچي!

هي جانور آئينده جي واقعات جي به خبر ڏيندو آهي. جيئن جو ڪٽي موتي فوتي، آفت يا مصيبت اچڻي هوندي آهي ته هي اونائيندو آهي. هن جي اونائڻ کي بد شگون ڪري ليکيو ويندو آهي. ڪيترا ماڻهو ننڍ مان اٿي، گرم ۽ نرم هنڌ ڦٽو ڪري به هن کي تڙي ڪيندا آهن، ۽ الله کان امانَ پناهه ۽ خير سلامتي گهرندا آهن. مطلب ته هنڪي آگاهه جي اک آهي. هڪڙي درويش چيو آهي ته ” هيچ مي داني ڪه سگ راچيست شوري با گدا- منع مي سازد ڪه جز حق بر در ديگر مرو.“ يعني ته خبر اٿيئي، ته ڪتو گداگرن جي پنيان ڇو پونڪندو آهي، هو ان پينوءَ کي ٿو چوي ته ”ڏٽي تعاليٰ جي در کان سواءِ ٻئي در نه وڃ.“ ” در داتا مڱ مڱتا، ٻئي جي ڪڍ مَ ڪاڻ.“ شاهه.

الله سائين! تنهنجي قدرت جو ڪاٿو ئي ڪونهي. تو ايڏا گن ۾ گڻ هر هڪ چيز ۾ خلقيا آهن، جو انهن کي سمجهندي، پرجهندي نه، پر رڳو شمار ڪندي عمر خضري هجي ته به تڇ سمان آهي.

خالق منهنجا! تون جمال لا زوال! پنهنجي جمال جي جوت ڏي ته هر چيز ۾ تنهنجو جلوو جمال ڏسان پسان ۽ پرجهان.

” مڱان ڪهڙي مت سين نسورو نادان،
سو داتا ڏيارج دان، جو طمع کي ترڪ ڪري.“

****

شِڪار

شڪار جو شوق بہ عجيب آهي. جي ان کي عشق سان پيٽ ڪجي تہ بہ جيڪر نهي اچي، جو نہ گرميءَ جي خبر، نہ لوءَ ۽ لڪ لوڏي جي پرواهہ. نہ مينهن، واءُ، واچوڙي جو خيال ۽ نہ سرديءَ جي سٽ جو سماءُ. هليو هل، وهڻ وهہ، تہ آرام حرام. هيڏي هوڏي پيو ڪنائيندو، اڪيون پيو ڦيرائيندو. ڳاهي جوهن ۾، ڳاهي ڏرتيءَ تي پيو ڪر ڏسندو ۽ سٽون ڏيندو.طلب تہ " تتي تڏي ڪاهہ، ڪانهي ويل وهڻ جي." انهيءَ انڌ ۽ آزار ۾ ڪن سر وڃايا تہ ڪن عضوا. ڪن جايون گروي رکيون تہ ڪن زمينون نيلام ڪرايون. پر نہ انهيءَ ناسور جو ڦٽ مڙي ۽ نہ جند ڇٽي، نہ اهو مرض هٽي نہ ويساهين ملي. مطلب تہ ڇري ويرون وير وڏ. جئن ٿڏ تئن وڏ.

هڪڙي ڏينهن پنج اٺ ناسوري مليا، ۽ هڪڙو ڏينهن شڪار لاءِ مقرر ڪيائون. انهيءَ سوداءَ ۾ وري وهم ۽ ويچار بہ وڏا ٿيندا آهن. ڇي، ڪو ندورو منهن نہ پوي، شل ڪو ڳدڙ نہ ڳڏجي، خالي وار نہ وڃي، جمع نہ هجي. پر ڪئين پرم ۽ پولا خيال ۾ رکڻا ٿيندا آهن. وري دنيا ۾ ندورا تہ ندورا، پر ڪي انهن جا بہ آقا. جو اهڙن جي شڪل ڏسڻ تہ نهيو، پر صبح جو خدانخواستہ، پلي پلائي ڪو نالو ڳنهي تہ سڄو ڏينهن مانيءَ ڪان نرهہ. حرام جو ڪتي پاٽيءَ جو ڍڪ بہ نصيب ٿئي. ٻيو مڙيوئي خير! ٿيو پلو! سارو وقت ڏڪا ۽ ٿاٻا، ڇڻ تہ ملائڪن روزي آسمان تي ڪٽي ورتي ۽ خواجہ خضر پاٽيءَ تي پهرو ٻهاري ڇڏيو. اهڙي آقا سائينءَ ڪي بہ اسان مان هڪ صلاح هنئين. هن ويچاري ڇيو تہ شڪار تي منهنجو پڪو ڪونهي ۽ جي مان هلندو آهيان، تہ شڪار نہ لڳندو آهي. سو مونکي نہ وني هلو. مان شايد ڪباب ۾ هڏي ٿيان. پلا اسان کي ڪهڙي خبر تہ هو ڪو ترڙ نياڳو ۽ چونڪ چندو آهي. اسان سمجهيو تہ هيترن ماڻهن جي مقابلي ۾ هنجي نحوست ڇا ڪندي؟ سو مڃڏو ٿي بيناسين. ڇي، تنهنجا عذر بهانا ۽ نٽ نٽاءُ ڪو ٻڌنداسون؟ توکي ضرور هلڻو پوندو.

خير! مقرر ڏينهن تي جان ڏسان تہ نوڪر نهيئي ڪونہ. معلوم ٿيو تہ رات کان غائب آهي. پلا نيرن ڪيئن نهي؟ سوير ڪيئن نڪرون؟ الله ڪري پن منگ تي نوڪر گهرايوسين، جنهن سيون ناهيون تہ نلو پت. خير سور پيي، الله تو آهار ڪري هلياسين. هن اشراف وري بہ چتايو، پر اسان نفي واري ناڪار تي سندرو ٻڌي بيناسين. ڇي تنهنجو خيال ضرور تاريون ۽ وهم پلايون. پوءِ تہ هل هلان. مجال جو ڪتي پن بہ لڏي، ڳيرو بہ لاتي. زمين پٽ رکي آهي، نہ ڪر نہ پير. ڪسيون ڪورون ٽپندا، ٻت رهڙائيندا، ڪپڙا

قاڙائيندا، سڙندا، پچرندا، ڏوڪيندا هلياسين. پر توبہ! تڪا ماندا، اچي ڏينهن لڙيو. ايتري ۾ اسان مان ڪنهن ڪجھ ڏٺو. ماٺ ڪري بيناسين، تہ ڪنهن چيو گدڙ! خار مان هڪڙي بندوق سنئين ڪري نڪاءُ ڪيايو. اسان سڀ ماٺ ۾، ڇا لاءِ تہ جيسين پنهنجو ساھ نہ منجهائبو، تيسين ٻئي جو ساھ ڪيئن ونبو؟ بندوق ٻئي ٻڌڻ ۾ آئي. سمجهيوسين تہ سومٺ جو مٿو ڪپيوسين. سهدار اهڙو ڪريو، جو ڇڙي نہ هنيائين، ڊوڙندا وياسين، تہ پريان ٻروچ لنيون ڪنيو پڄندا ٿان اچن. مڄاڻ اهو گدڙ رنگ ڪتو ڪو انهن ٻروچن جو هيو، جو مارجي پيو. پوءِ تہ اسان سمجهيو تہ خير ڪونهي. هنن مجهولن سان ڪير پڄندو؟ گارين جا وسڪارا مچائي ڏنائون.ڪو ڪيڏانهن لنوين، ڪو ڪيڏانهن. ڪو ڇا چوي ڪو ڇا. پوءِ تہ دم دلاسا ڏئي، دڙڪا دهمان ٻڌي، ۽ ڪجھ ڏئي جند ڇڏائي سين. هو چون تہ اسان جو ڪتو مينهن لهي. دستگير سنهن! ڇھ ويهون تہ فلاڻي زميندار جون موٽايون سين. مرشد ۽ چڱن مئن جي ميڙ موٽائي سين. نہ نہ هي بہ ڪٽو. خير، ڪن ڇپا ڪري، ٻڌو اڻ ٻڌو ڪري هلياسين. بک ڇتو ڪتي وڌو ۽ اچ ماندو. هاڻي تہ واءُ بہ واءُ شروع ٿيو. پوءِ ساڙ ۾ ساڙ. شڪار تہ آهي شڪار. جو لڳو تہ دل ٺار، نہ بيڪار ۽ بيگار، بندوقون بہ بار، پنڌ ۾ بار، سور ۾ سور. اڳتي وڌياسين، تہ پويان ڪنهن شي جو دئو نظر آيو. اچائي پيو. ٻيلي آهن تہ جهڙا سيهڙ جا ڪن!

ماٺ! بس بسم الله ڪري ڪو هٽي تہ ڪا ڇهر ڪريون. " بک بڇڙو ٿول، داناءَ ديوانا ڪري." حرام بہ حلال ٿيو پوي. ڪنهن ڪپ ڪڍيو، ڪنهن ماچيس: ۽ ڪنهن ڪاٺيءَ لاءِ اڪ ڦيرائي. ايتري ۾ نڪاءُ ٿيو. ڊوڙندا وجون، تہ حيرت جي حد ئي نہ لھ! ڏسون تہ ڇا ڏسون! هڪ پراڻي اچي ٻوٽ جا پادر ڪنهن ٻوڙي ۾ ڦٽا ڪيا آهن. سيني ڪان ٺهڪ نڪري ويو. پر اندر ۾ تہ هئا چاڪن جا ڇهڪ. سور پي اڳتي هلياسين. اتي ان همراھ چيو تہ ڏٺو منهنجي ڪرامت؟ ڪرامت تہ نہ ڇئو پر شامت! جيڪر ڪڇو ڪائي وجونس. پر گناھ ڪنهن جو؟ چيائين تہ چڱو ٿيو جو ٿوري ۾ ڇٽا آهيو. ڪا وڏي ڇٽي نہ پئي اٿو. اسان سمجهيوسين تہ هن ڪان وڏ ڇا ٿئي ها، جو هي مڙس اهڙي طرح للڪاري ٿو. اتي سچ لاهو ٿيو. بس ڪجھ بہ ٿئي، بنا شڪار ڪئي مور نہ هلون. من ڪو چاڙها ڪو لڳي! ايتري ۾ پريان ڪنهن ڪجھ ڏٺو. وڻن جي جهڳٽي ۾ ڪجھ دئو پيو. ڪنهن چيو تہ اتي سهدار آهي. ڪنهن چيو تہ ڪا بلا آهي جو پنن جو ڪڙڪو پيو ٻڌڻ ۾ اچي. سڀي ڏينهن جي ساڙ چيو، تہ بس بندوق سڌي ڪر، هٿ ٺار ۽ دڦ ۾ هڻ. اسان مان هڪ بندوق سنئين ڪري اچا لب لبي ڪي ڇڪڻ وارو هو تہ ايتري ۾هڪ ٻائو اتي ڪڙو ٿيو، جو شايد جهنگ جي خيال آيو هو. اڙي، تنهنجي

ٻيڙي سائي ٿئي! ساهه وجي پيرن ۾ پيو ۽ رت ڇڏائي ويو. خدا جا شڪرانا ٻجا آنداسين ۽ آقا سائين جي اڳيان سيس نوايوسين. پوءِ حرام، جو ڪنهن سان ڪو ڳالهائي. پيٽ ۾ بک، وات ۾ اڃ، بدن چور، دل ۾ خار. رڙهندا اچي گهر رسياسين ته اتي اسانجي هڪ دوست رات جي مانيءَ لاءِ دعوت ڪئي هئي. چيوسين، ته سڄي ڏينهن جي ڪسر وجي تا ڪڍون. وڃون ته رڳي اسان جي دير هئي. ڊاڪئان ڊيڪيا رکيا هئا. ڇا جو هٿ ڏوئڻ، وجي ويناسين. ڊاڪئان ڪوليون، ته رڳو نڪر ۽ پتر ۽ مٿان چٽڪيءَ تي ” اپريل فول “ لکيو پيو آهي.

بس، ” قهر درويش برجان درويش “ سور پي، اچي بکئي پيٽ گهر ڪرياسين.

يا الله! تون پنهنجن پيارن جي صدقي ڪو مندو منهن نه چاڙهه ۽ ساعت سولي ڪر.

****

نشو

گشت جي موسم، آفيسرن جي بريز بريز، آفيس جا ڏيناما ۽ تاڪيد، چي ڪم پورو ڪري ڏيو. اسڪولن جا پئسا رهجي ويندا. هن جنگي ڏڪر جي زماني ۾ جڏهن روپئي جي قيمت وجي چار آنہ رهي آهي، تڏهن هر هڪ ڪي پئسي جو قدر ٿيو آهي، سو هل هلان لڳي پئي هجي.

” صبح سفر، اور شام سفر،
اس دنيا کا هي نام سفر “

اجا اٿئي نہ، تہ اٺ لڳي وجن. ڏنڊڻ پاٽي ڪري چالو زماني جي فرض عين يعني ڏاڙهي لاهڻ مان واندو ٿي، چانهن جو ڍڪ پيئبو تہ گهڙيال ۾ ڏهہ ڏسبا. بس، گاڏيءَ جو وقت ٿيو، مان بہ سهڪندو سهڪندو اچي اسٽيشن تي پهتس. چا ڏسان! تہ ٽڪيٽ تي ماڻهن جي پيهہ ۽ گپا گيهہ لڳي پيئي آهي. جنگ ڪري سڀ ڪنهن هنڌ ڪتر لڳي پيئي آهي، سو رڳو هڪ ئي ماڻهو ٽڪيٽ پيو ڏئي. اهڙي پيڙ ۾ ٽڪيٽ ڪيئن وٺان؟ ڪيسي جو بہ خيال پيو ٿئيم. بابو صاحب بہ ڪو بنهہ سست ۽ ڍرو هو. ليڪي ۾ اهڙو پڙ هو، جو ڪنهن روپيو ڏنس تہ ان کي اٺ ٽڪيٽون بي آني واريون ڏيئي چار آنا متان اچلايائينس. وينو آڱرين تي حساب ڪري! ماڻهو ويچارا اڄ ڪلهہ جي پڙهائي ڏسي پيا ڪلن ۽ وري رڙيون پيا ڪن. ”بابو صاحب! ٽڪيٽ ڏي، گاڏي ڇٽي ويندي.“ ” بابو صاحب بار بچا ساڻ آهن.“ ” او سهڻا، ٽڪيٽ ڏيوين.“ ٻڌم تہ اندر چرپر ٿي. هڪ ماڻهوءَ چيو تہ ” سائين ڪرسيءَ جو نشو آهي! ٽڪي ٽين پئسين واري ڪين تو سٽي.“ هڪڙي اڳتي وڌي چيو، تہ ٻيلي ڏسانس تہ! چا ڏسي! چتن چچريل، چپ ڊولا، نڪ ٻينو ۽ اکيون چنجهيون! رڙ نڪري ويس. چي، ” الله سائين جي ڪنير بہ جوارو لولو ٽپيو آهي.“ ماڻهن ۾ ٺهڪڙو مچي ويو. واهہ ڙي نشا! ” ڪرسي پئي اليندي اي. “ مون سوچيو تہ ڪرسيءَ جو نشو بہ ڪو نشو آهي، جڻ تہ پاءُ گهنڊين جو يا دنگ دارونءَ جو چاڙهيون وينو آهي. اکين تي ڪيپ چڙهيل، لاٽ جي پرواهہ ڪانہ. ٻڌا چوڙائي تہ چٽل ٻڌائي. سيٽيو وينو هجي، اک چٽ ۾، هٿ پتلون ۾. جڻ تہ لهي ايري اٿس قوڪ شوڪ ۽ آڪڙ: ڏاڙهي ميجون چٽ، پرون شاهہ بچايون. هان ميجون ماڪڙ يا ميانگ. ڪو معتبر آيو تہ ويني هٿ ڏيندس، جڻ تہ ڪرسيءَ سان سبيو پيو آهي. اهو آهي خمار جنهن ۾ سڪن ڳڏ آلا بہ سڙي وجن. ادب ۽ اخلاق، سمجهہ ۽ ساڃنهن ڪا وجي ڪولين رهي. اهڙو چڙيو وينو هوندو، جو جڻ گهران وڙهي آيو آهي. اهڙو جهڙو ڪو سنهون سڪو

سامهون آيس، تہ اڳين پوئين ڪسر ڪڍي ڇڏيندس. جئن چوندا آهن تہ: ” يارن جون ٻاهيون ٻارن مان ڪيجن.“
مطلب تہ اڳين ديون وانگر آدم بو، آدم بو پيو ڪندو.هن بابو تي بہ اهو نشو غالب هو. سو ماڻهن کي ڇهڙون پيو ڏئي. ريزو ڪونهي. هي نوٽ پراڻو آهي. هي روپيو ٻيو ڏي. هي گاڏي ڇٽي وڃي تہ اڪوئي ڇٽي وڃي. تنهن ۾ منهنجو ڇا؟ اهڙي مسافري ڇو ٿا ڪريو؟ بٽ ڪان بيزار، وڙهسون وڙهسون پيو ڪري. نيٺ رڙ ڪري سيڪنڊ ڪلاس جو نالو ڪن تي وڌومانس تڏهن ڪن ڦرڙايائين. پاسي، صاحب کي ٽڪيٽ وٺڻ ڏيو. خير سان ٽڪيٽ وٺي هيٺ پليٽفارم تي آيس. گاڏيءَ ۾ ڏسان، تہ هڪ يڪ خدا جي ويني آهي. سمجهيم تہ گاڏيءَ ۾ پاسيرو تي لنگهيو هوندو! هڪ پوري مينهن هئي. آواز ايڏو ڳرو هوس، جو ڇڻ پاڏو ٿي ڊڪيو. ٻاهران بہ چار ماڻهو حڪم جا بندا امر ۾ بينا هوا. هڪ کي تہ اهڙي ڏمال ڪيائين جو لڙڪ ڪري پيس ۽ ٽڏو ساهہ نڪري ويس. مونکي ان وقت مايا ۽ دولت جي نشي جو خيال دماغ ۾آيو. دولت عربي لفظ آهي جنهن جي معنيٰ آهي ڦرندڙ ۽ زماني جو انقلاب. ۽ مايا سنسڪرت لفظ آهي جنهن جي معنيٰ آهي ڌوڪو، فريب ۽ ڇل. انهيءَ مان ڏسجي ٿو تہ ڌن هڪ ڌپ ڇانو آهي.
” اقبال را چو قلب ڪني لا بقا شود. “ اقبال کي پٺيان پڙهبو تہ ”لابقا“ پڙهيو ويندو. سياڻن ان کي ڪينهون سان مشابهت ڏني آهي. جئن ڪينهون هڪ هنڌ نٽو ٽڪي، تئن لڇمي بہ گهڙيءَ هٽ گهڙيءَ هٽ. ڪنهن سان نيبهہ ڪان. چوندا آهن تہ،

ميءَ خوردن و هشيار نشستن سهل است-
چون بدولت برسي، مست نگر دي مردي.

شراب پي ڪري هوشيار ٿي وهڻ سولو آهي، پر ڌنوان ٿي مست نہ ٿيڻ مرد جو ڪم آهي.
دولتمند هن نشي ۾ غريبن جو رت چوسي، پنهنجو پيٽ ڀرين، ڪاڻيارن کي ڪتي، ڪک ڪانا ٻڻائن. پاڻ اطلس ۽ ڪيمخواب پائين تہ ولهن ويچارن کي ليڙن ۾ ليٽائين. پاڻ موٽرن ۾ سير ڪن، تہ گهرجائن کي هلائي هلائي پيرن ۾ ڦٽون پوائين. پنهنجي هر هڪ اميد جا خالق ۽ مالڪ، پر ٻي واهن جون واهون بند ڪن ۽ اميدون خاڪ ڪن. هي اهي آهن، جي ٽپري گيهہ تي وياج تي وياج چاڙهي، ڳئون وٺن. سو ڏيئي هزار لکائي وٺن. هي اهي آهن جي گارين ۽ بدخلقي سان پيش اچڻ ڪان موشو ڪون ڪن. چوندا بہ ائين تہ هل، پٺهين

ڏاڏنهن جي ڏراوت رکي آهي ڇا؟ ٽراڪين اڳيان.” هردو دنيادار جو پاھڻ ڪان بہ پري.“ پئسا ڪارا ٿيا سهندا پر ڪنهن پرميشور جي پياري کي پئسو ڏيڻ ٻرو پيو ٿڙهندن. هي اهڙا ئي نردئي آهن، جو ” پر ۾ مري پاءُ، تہ بہ ٻاجهہ نہ ٻرڙي کي پوي.“ وڏن وڏن لکيسرن وٽ ڪنهن چندي لاءِ وڃبو تہ رقم چاڙهيندي هٿ پيا ڏڪندن. ڏاڍي ميءُ ۽ مگر سان چوندا، تہ ” پائي، دنيا ڪا اسان وٽ پاڻهي رڙهي ٿي اچي ڇا؟ اسان بہ رت پٽ ڏئي پيا آڻيون. “ چوندا آهن تہ شاهوڪار اهو ٿي سگهندو جو ڪل ڪائي ۽ ڪل پهري. گذارو ڪندو ڪل ڪڪڙيءَ تي، تہ پهريندوڪل جهڙو ٿلهو ڪپڙو. مطلب تہ ان نشي ۾ جيڪي ڪن سو نهين ۽ ڦبين. رڳو خدا نہ ٿو ڪوني سگهجين. پنهنجا عيب پيا ڍڪين ۽ ڪارج پيا سڌ ڪرائين. سيٺ بہ گاڏيءَ ۾ مون اهڙو انگين اکرين ۽ آرين پارين ڏنو.

گاڏي چٽي هلي تہ ٻيو ڪونہ چڙهيو. مون سمجهيو تہ وقت الائي ڪيئن ڪٽبو. ايتري ۾ منهن ورائي پڇيائين تہ صاحب! اوهان ڪيڏانهن ويندا؟ چيم تہ مان صاحب نہ آهيان. صاحب پاڻ خدا آهي ۽ اسين سڀ انجا ٻندا. چيائين تہ اهو مان سمجهان ٿو. پر دنيا جو صاحب سائين! مون چيو تہ دنيا ۾ ڪن خاندانن ۾ زالن کي صاحب سڏيندا آهن. تورو مشڪيو، چيائين تہ انهن جي ڳالهہ نہ پڇ. انهن تہ ملڪ کي روليو آهي. اوهان ديوانن تہ انهن جي دل وڏائي ڇڏي آهي. ڇي سنئي ساڙهي هجي، تہ انچو بوٽ گهرجي، سو بہ هڪ نہ پر درجن. نت نئين سج نئون. منهنجي نہ پادشاهي هجي تہ انهن کي سڄو ڏينهن ڪم ۾ رنيايان. ڪا ويسند نہ ڏيان. بس انهن جو مرڪ آهي چڪي، چلهہ، چرخو ۽ چادر مٿي لاءِ. ڇو سيٺ صاحب انهن ويچارين تي ڪاوڙيا آهيو؟ اهي تہ دنيا ۾ مرد لاءِ راحت آهن. انهن ۾ مردن کان وڌيڪ سهن شڪتي آهي. اهي مرد جو نالو مٿي ٿيون ڪن ۽ ناماچار ٿيون وڌائن. حقيقي چورو ٻار اهو آهي، جنهن جي ماءُ مري وڃي ۽ نہ پيءُ. ڇو جو ماءُ پورهيو ڪري پاڻ نہ ڪائيندي پر پٽ کي ڪارائيندي ۽ پاليندي. مرد کي کهڙي پيئي آهي جو اهڙا خفا ڪري. مرد کهڙو بہ ٻاهران تتو ايندو، مايوس ايندو، تہ بہ زال اهي منٿين ڪافور ڪري ڇڏيندس. انهن جي ڳالهائڻ ۽ ڇهڻ ۾ برقي اثر آهي. اهي جيڪي سور سهن ۽ سانڍي سگهن ٿيون، مرد تن جي پتيءَ ۾ بہ اچي نٿو سگهي. سيٺ صاحب اوهان شايد انهن جي خرچ ڏي ٿا ڏسو. ورايائين تہ سچ سائين جنهن مهل اهي نڪ نڪ ڪري هلن ٿيون، تہ منهنجي سيني تي بہ نڪ نڪ ٿئي ٿي. ديوان اوهان کي پئسا ٿا ملن نالهي ٻڌا. سو اوهان ڪٿيءَ گهرئون ڇو. اسان تہ نور نچوئي، ڪوڏي ڪوڏي ڪري ٿا گڏ ڪريون. اوهان وٽ نوڪر هوندا. هڪڙا رسوئي ناهيندا، تہ ٻيا آڻيندا. ڪڏهن بيمار ٿيو تہ زال جيڪر پر ۾

ويهڻ ته نهيو، پر جيڪر پاڻي به نه پياريوَ. اڄڪلهه جي هوا آهي! اڳين سمين زالون مڙسن کي ناٿ ۽ سوامي ڪري سمجهنديون هيون ۽ هاڻي مڙس آهن جتيءَ جوڙي ڏيڻ وارا. چئجين ته ڪاوڙ چنبي وري ويهي ميڪنديون. ڳوڙها ته جڻ ڳنڍ ۾ ٻڌا پيا اٿن. اڙي سائين! انهن جا ڳوڙها بنگال جو جادو آهن. سوين وڍ وجهندا، ترار نه وڍي، پر اهي وڍي تڪا تڪا ڪندا. انهن جا ڳوڙها هزار واعظن مقررن کان به وڌيڪ اثر تا رکن. جتي انهن جي ڳوڙهن ڪري دل نه پڃي، اتي ڪوبه ڪونه ٿو پهچي سگهي. انهن جا رڳو ڪوڙا ڳوڙها به دليرن جي ڪمر جهڪايو وجهن. سائين! انهن وٽ به نشا آهن، هڪ حسن جو ۽ ٻيو ول چل جو. امير ، فقير، وڪيل ۽ وزير سڀ ڪتا نه ٿا پورا پون، ۽ ڪنهن مهل سنت ۽ ساڌو به ڪري پون.

ها سيٺ صاحب! هر هڪ ماڻهوءَ ۾ ڪونه ڪو نشو آهي. آفيسريءَ جو، شاهوڪاريءَ جو، حسن ۽ نزاڪت جو، هنر ۽ فن جو، علم ۽ حڪمت جو ۽ فقيري ۽ درويشيءَ جو.

ايتري ۾ گاڏي اسٽيشن تي آئي ۽ مان موڪلائي لٿس. حڪمت جي نشي جي ڳالهه ياد پيم سا هيٺ ڏيان ٿو. ديوجانس ڪلبي هڪ وڏو فيلسوف ٿي گذريو آهي. هڪ ڏينهن سڪندر پادشاهه جنهن کي عام طرح سڄي زمين جو پادشاهه ڪري چوندا آهن. سو پنهنجي وزير سان هن حڪيم وٽ ملاقات لاءِ آيو. پادشاهه انجي سامهون اچي بيٺو. سڪندر اعظم سمجهيو ته حڪيم سندس تعظيم لاءِ اٿي بهندو پر هن پرواه به نه ڪئي. هي حالت ڏسي، وزير چيو ته سڪندر اعظم، فاتح دنيا، اوهان سان ملڻ آيو آهي. حڪيم مٺو مٺي ڪري، مشڪي چيو ته جنهن سڪندر کي دنيا جي هوس در در ڀٽڪائيندي ٿي رهي، سو به پادشاهه ڪري ڪونبو! نه هو دنيا جو غلام آهي. هنجا دلي جذبات هنجي اختيار ۾ نه آهن تڏهن ته هو هنڪي جتي تتي ۽ جيڏانهن ڪيڏانهن نچائيندا تا وتن. هن جي دل جو اندر ڏسبو ته طرح طرح جي غلاميءَ جا نشان ملندا. بادشاهه مان آهيان، جو من وس ۾ آهي ۽ پنهنجي دل کي اختيار ۾ رکان ٿو. سڪندر هن لاپرواه حڪيم جي حالت ڏسي، سخت تعجب ڪاڻو. وزير چيو ته پادشاهه سلامت اوهان لاءِ سوکڙيون ۽ سوغاتون ۽ مال اسباب آندا آهن. اوهان اهي قبول ڪريو. هن جواب ڏنو، ته مون وٽ سڀ ڪجهه آهي. مونکي ڪنهن به چيز جي ضرورت نه آهي. آخرڪار سڪندر نياز سان عرض ڪيو ته ڪا ڪار خدمت منهنجي لائق هجي ته مان حاضر آهيان. حڪيم ڪلي، جواب ڏنو ته تون تڙڪي جي آڏو بيٺو آهين. ذرا پري ٿي بيهه، اس جهڻڻ ڏي. تنهنجي اها خدمت بس آهي. سڪندر پڇيو ته ثواب کهڙي طرح حاصل ٿو ٿئي؟ هن چيو ته خير جي ڪمن سان. ڇالاءِ ته توکي انهن جي لاءِ ايڏي طاقت

آهي، جو جنهن جيتري رعيت ڪي ساري عمر ۾ ناممڪن آهي. هي اهي آهن جي پڙهيا، ڪڙهيا ۽ نريا. باقي آفيسر ته رڳو پڙهيا ۽ نہ پرجهيا.

” پڙهڻ پرجهڻ پاڻ ۾ وڏو فرق ڦير،
ڪاڏي منهن محبوب جو ڪاڏي اڪر اير،
ساڻ سهائي سچ جي چا موافق ٿيندو مير،
جن صحيح سڄاتو پير، **روحل** رات نہ تن ڪي.“

پر ٻين نشن ڪان وري ولين ۽ درويشن جي ليءِ ۽ ميءِ الڳ آهي. ” جنهن ۾ نشو نينهن جو، سا ڪا ڪوني پٽ. “ اهي ماڻهو الستي نيهن ۾ اهڙا الوٽ ۽ اموت آهن، جو دنيا ڪي تچ سمان ٿا سمجهن. اهڙي بيخوديءَ ۾ بيخود آهن جو ڪنهن ڏانهن اک کڻي بہ نہ نهارين. هي انهيءَ خمار ۾ چور ۽ مخمور آهن، جو موجوده عالم جي ڪابہ وٿ انهن ڪي سڄاڳ ڪري نٿي سگهي. هي جڏهن مراقبي ۾ ويهي، منهن مونن ۾ وجهي، محبوب حقيقي ۾ محو ٿا ٿين، تڏهن جهان جي اعليٰ ۾ اعليٰ قيمت واري شيءِ ۽ حسين ۾ حسين عورت بہ هننڪي هرڪائي نٿي سگهي. جئن شاھ عليہ الرحمتہ نالي چيو ويو آهي.

” ڪاڪ نہ جهليا ڪاپڙي، موهيا ڪنهن نہ مال،
جي چورين ڏنا چال، تہ بہ لاهوتي لنگهي ويا. “

****

ڪوڙ

انساني خيالات جي سوچ جو اعليٰ نتيجو، پوليس جو واهر ۽ وسيلو، وڪيلن جو روزگار، ڪامورن ۽ نوڪرن نواز، شاگردن جو مار موچڙي کان ماسترن وٽ مددگار، گنهگارن جو جو ڏکڻ هار، عاشقن جو پشت پناهه ۽ آخر ۾ هر ڪنهن جو بچاءُ آهي، ڪوڙ!

هان! اهو هڪ اهڙو لفظ آهي جنهن کان نفرت ڪرڻ ۽ پري رهڻ سيکاريو ويندو آهي، ۽ جنهنجي بدين ۽ بڇڙاين جي بيان ۾ اخلاقي ڪتاب ڪارا ٿيا پيا آهن. شايد انسان جي فطري ضرورت اها آهي ته هو فريب ڏيڻ ۽ ٺڳڻ وارن کي پسند ڪري ٿو، ڇا لاءِ جو جيڪڏهن ڪوبه انکي دوکو نه ٿو ڏئي ته هو پنهنجو پاڻ کي جئري جاڳندي فريب ۾ قاتل ٿو سمجهي. سبب تنهن جو هي آهي، جو ڪيس ٺڳجڻ ۾ تعليم ٿي ملي ته هو فريب ڏيڻ ۾ پڙ ٿو رهي. عام طرح ڏٺو ويو آهي ته بري ۾ برو شخص ۽ خراب ۾ خراب ماڻهو به چاهيندو آهي ته ٻيا ماڻهو هنکي چڱو سمجهن، يا ڪم از ڪم ڪيس چڱو چون. مگر جڏهن هو پنهنجي اها مراد نه ماڻي مايوس ٿو ٿئي، ته پنهنجن ڪڌن ڪرتوتن جي خبر هوندي به، پاڻ کي چڱي سمجهڻ جي ڪوشش ڪندو آهي يعني جڏهن ٻين کي ڪوڙ ڳالهائڻ کان باز آڻي نٿو سگهي ته پوءِ پاڻ ڪوڙ ڳالهائي ٿو. ماڻهو ڪوڙ ڳالهائين ٿا، ڪوڙ ٻڌڻ پسند ڪن ٿا، مگر تنهن هوندي به ڪوڙ کي خراب نه ليکين ٿا. ڪوڙ حقيقت ڪري سچ جو مضبوط دليل آهي. ڪوڙ اهو ڪوڙ آهي ۽ ڪارگر ٿئي ٿو، جو بلڪل سچ جي ڏِک ڏئي. ۽ جي ڏک نه ڏنائين ۽ پڪڙجي پيو ته ڪوڙ جو مزو کهڙو رهيو، پوءِ ڪوڙ ڪري ليکجي به نه. اهڙي طرح ڪو ڪوڙ ڳالهائي نٿو سگهي، جو ٻين کي سچ جي اصلي صورت ڇٽي ڏيکاري، ته گويا اهو ڪوڙ ڳالهائڻ ۾ اجا ٻاراڻو ٿو پڙهي.

ڪوڙ ته مشڪلاتن جو حل ڪندڙ ۽ دک درد ميٽيندڙ آهي. ڪوبه سمجهو انسان هن کان پاسو ڪري نه ٿو سگهي، مگر هر وقت هردم ان کان مدد ٿو وٺي ۽ ان ۾ ٿو لڪي، اگرچه هنکي ڪوڙ جو لفظ وات تي آڻڻ خود ڏکيو ٿو لڳي ۽ جي ٻيو ڪو چويس ته چڙيو پوي.

ڪوڙ کي هنر ڪٿي چئجي ته بجاءِ رهي. هو علم ۽ ادب ۾ هڪ ڪاريگر آهي ۽ سياسي ڪمن ۽ ملڪي معاملات ۾ معزز لفظ ۽ " تدبير " جي نالي سان سڏبو آهي، مگر اصل ۾ ته ڪو قير ڪونه ٿو پويس. وري عشق و محبت سان ته اصل ڪو خاص تعلق اٿس. جيڪڏهن عاشق محبوب کي اهڙوئي سمجهي، جهڙو حقيقت ۾ هجي، يا معشوق پنهنجي

محبت ڪرڻ واري کان پنهنجي حسن جي ايتري تعريف ٻڌڻ پسند ڪري، جيتري هنکي ٻڌڻ گهرجي. ته ظاهر آهي ته ٻنهي جي وچ ۾ جيڪر اها الفت ۽ پريت نه رهي، جا هونئن انهن ٻنهي کي هيتري انبوهه کان جدا ڪري ٿي ۽ عاشق معشوق جا نالا ڏياري ٿي. پلا خسيس ڳالهه، ته جي عاشق معشوق جي انجام جي وقت کان به منٽ دير ٿو ڪري وجي، ته بس! دنيا هيٺ مٿي ڪري ڏيندو ته ڪاڏهون ڪو ڪوڙ نهي، زبان اڪلي، ۽ محبوب مڪه مان مرڪ نڪري. ماڻهو حيران هوندو، صدها خيالي گهوڙا ڊوڙائي ڇڪندو، وري جي معشوق دير ڪئي، ته جهٽ اهڙو بتاءُ اچي ڏيندو جو دل نري ڳڳ تي پوندي ته نه ٻيلي محبت آهي سهي.

دل تو انکا چاهتا هي ميري ملني کي لئي
کچھ عدو کا خوف هي کچھ شرم دامنگير هي.

انسان صرف ان ماڻهوءَ لاءِ ڪوڙ ڳالهائيندو آهي جنهن کي پنهنجو ڪري سمجهندو آهي. مان ته اجا ڪنهن کي اهڙي ماڻهوءَ لاءِ ڪوڙ ڳالهائيندو ڪونه ٻڌو آهي جنهن جي رضامندي يا ناراضگي اڳلي وٽ ڪا معنيٰ نه ٿي رکي. يعني ڪوڙ صرف ٻين کي خوش رکڻ ۽ راضي ڪرڻ لاءِ ڳالهايو ويندو آهي. وڪيل صاحب ته اهڙا اظهار ناهيندا، جو سچ سمجهڻ ۾ اچي، پنهنجي اصيل کي نيٺ به ڇڏائين. هاڻوڪي زماني ۾ جيڪڏهن ڪو ماڻهو ڪنهن کي ڪوڙ ناهي، دلاسو ڏيئي راضي نه ٿو ڪري ڪڍي، ته ڪيس جڏو ٿا سمجهن. پوءِ پلا ٻين کي راضي ڪرڻ چڱي ڳالهه نه آهي؟ ٻين جي چڱائي ڳولڻ چڱو متو نه آهي؟ شاديءَ کان پوءِ اڪثر زال مڙس تڏهن سرچي هلن ٿا ۽ محبت وندي سگهن ٿا جڏهن هو ٻئي ڪوڙ ڳالهائڻ ۾ پڙ ۽ ماهر آهن. پلا تورڙي ڳالهه ته ڪنهن وقت مڙس ڪاٿهين چار پئسا پري ٿو ۽ زال وٽ ڪوڙ نه ٿو ڳالهائي ته پوءِ . . . . . . سڀ کان ڪامياب شاعر اهو آهي، جو خيالات کي سڀ کان زياده خوبصورتيءَ ۾ مرچ مصالح گڏي ڪوڙ چوڻ ٿو سيڪاري سگهي. يعني هڪ جا ڏهه ۽ ڏهن جا ويهه نه وڌائي لکي، تيسين نه انعام اڪرام، نه ڪل، نه چرچو ۽ نه داد ۽ واه واه.

چڱو! ٻار جو معصوم آهي، بي گناهه آهي،اجا زماني جي سڌ ڪانه اٿس، تنهن کي به شيءِ جي حقيقت جي معلوم هوندي به ظاهري ڏسي وائسي، ڪوڙ ڪرڻ مان مزو ٿو اچي، جو هڪ ڪاني کي گهوڙو سمجهي، لانگ ورائي، چمڪي هٽي، ٻچڪ ٻچڪ ڪري هلائي ٿو: اگرچه سمجهي به ٿو ته آهي رڳو ڪانو. ڇوڪر هڪ ٻئي جي چولي کي پنيان وني ڪُو

۽ چچ چچ چئي هڪڙو پاڻ کي انجڻ سمجهي ٿو ۽ ٻين پٽين کي گاڏا. عاقل ۾ عاقل انسان کي بہ اهي ڪوڙ دل سان لڳندا هوندا. ۽ پوءِ جيئن وڏو ٿيندو ٿو وڃي، تہ ان ۾ واڌارو ۽ سڌارو ڪندو ٿو وڃي. شاگرديءَ جي حالت ۾ بہ ٿوري ۾ ٿورو ڪوڙ، تہ جي " في " وسري ويئي هوندس تہ چوندو تہ پائو يا دادا يا بابا گهر ڪونہ هو.

ڪوڙ کي يقين سمجهڻ ايترو مشڪل نہ آهي، جيتري قدر ڪوڙ ڳالهائڻ ڏکيو آهي. ان ڪري ڪيترائي ماڻهو جي شايد انهيءَ هنر کان ارادتاً پرهيز ٿا ڪن، تہ بہ انهيءَ فن ۾ جي ڪوڙن جا ڏاڏا نہ ٿا ٿين، تڏهن بہ ٿورو گهڻو شريڪ ٿا ٿين.

ڪوڙ ڳالهائڻ لاءِ حافظو ۽ يادگيري ڏاڍي هئڻ گهرجي. ۽ جي استعمال سان يادگيري سڌري ها، تہ جيڪر دنيا ۾ يادگيري لاءِ پهرين نمبر ۾ دوا، ڪوڙ ئي ٿئي ها.

بعضي بعضي وڏين جنگين ۽ جهيڙن ٽارڻ لاءِ مصلحتاً ڪوڙ ڳالهائي جهيڙو ٽاريندا آهن. "دروغ مصلحت آميز بہ از راستي فتنہ انگيز." پر آهي تڏهن بہ ڪوڙ ۽ ڪوڙ جي مدد. جيڪڏهن ڪو ماڻهو سمجهي تہ مان ڪوڙ ڳالهائڻ ۾ ڪاريگر بڻجان، تہ پوءِ اهو ٿورو ڳالهائي ۽ تقرير ۾ مختصر رهي، گفتگو کي گهڻو نہ پچاڙي، جو گهڻو ڳالهائڻ هن جون ڪي ڳالهيون پڌريون ڪندو. دروغ گو را حافظ نہ باشد.

هاڻي مٿئين لکڻيءَ موجب مضمون بہ ٿورو هئڻ گهرجي. مگر هي لکڻ ضرور سمجهيم، تہ منهنجي هن مضمون لکڻ مان هي مراد نہ آهي، تہ مان ڪوڙ کي ساراهيان ٿو. ايترو سيڪو چوندو، تہ جي ڪنهن چيز ۾ خرابين جي کاڻ آهي، تہ چار چڱايون بہ اٿس. مونکي هتي ڪوڙ جي باري ۾ ڪي سچيون ڳالهيون لکڻيون هيون، سي لکي پڙهندڙن کان رخصت وٺان ٿو، جو رات جا ٻہ لڳي چڪا آهن ۽ اهڙي وقت ڪوڙ جي پچار چڱي نہ ٿي لڳي.

ياالله! تون مُنهن جي ڪوڙي ۽ دل جي دغاباز کان بچاءِ!

مِٽي

دنيا ۾ سائنس دانن اڳوڻي جڳ کان چار مشهور عناصر يا تتو ڪري ليکيا آهن. اگرچ هاڻوڪي زماني ۾ ٩٢ کان به مٽي شمار ڪيا ويا آهن، تاهم اهي سڀ گويا انهن چئن مان ڦٽا آهن يا لڳ ڀڳ انهن سان ميل جول رکن ٿا.

اهي شروعاتي عناصر پاڻي، مٽي، باهه ۽ هوا آهن. انهن مان اڄ ڪجهه مٽيءَ ذرڙي جو ذڪر لکڻ ضرور ڄاڻم. انسان ذات مٽي آهي، تنهن ۾ ڪو شڪ ڪونهي، ڇو جو هو جڏهن مري ٿو ۽ هنکي قبر ۾ داخل ڪيو وڃي ٿو يا سنسڪاريو وڃي ٿو، ته ٻنهي ڳالهين ۾ هو ٿوري يا گهڻي وقت کان پوءِ مٽي ٿي ٿو وڃي. شاهه هجي توڙي گدا، يوسف هجي توڙي شيدي، مگر آهي مڙيوئي مٽي.

” ڏڳ لٽيا ڏوڙ ۾ ايي ڏٺا مون. “

رڳو انسان مٽي نه آهي پر جيڪي به هن جهان ۾ جنسار ڏسجن ٿا، سي هڪ نه هڪ وقت مٽي ٿيو پون. ڇا تارا جي آسمان ۾ اهڙو جرڪن ۽ چمڪن ٿا، تڏهن به جڏهن اهي هيٺ ڪرن ٿا ته مٽي آهن. تڏهن چئبو ته مٽي ڪا اهڙي چيز آهي، جا دنيا جو مول مت آهي جنهن تي سڀ ڪجهه منحصر آهي. آدميءَ کي پاڻي گهرجي، باهه کپي، هوا ڪم اچي، سڀ نيڪ، مگر جيسين مٽي جنهن جي گهڻي حصي مان انسان نهيو، نه هوندي ته ٻيا ڪهڙي ڪم ايندا. مثال لاءِ بدن کي ڍڪي خوراڪ پوشاڪ اجهو سڀ مٽي جي پيدائش آهن ۽ جن تي انسان جي جياپي ۽ جيوت جو مدار آهي.

تڏهن چئبو ته مٽي هڪ اها شي آهي، جا سڀ ڪنهن کي، سڀ ڪنهن هنڌ ۽ سڀ ڪنهن حالت ۾ کپي ٿي. ڀلا ماڻهو کي روزانه ڪم ڪاج ڪانسواءِ ٻيو ڪهڙي صورت ۾ ٿي گهرجي؟ جي اسان چئون ته مٽي اسان جي حياتي آهي، ته انهيءَ ۾ ڪو عجب ڪونهي، ڇو جو پيدائش ۽ خورش لاءِ ته اسين ڇئي آيا آهيون، باقي رهيو ان ۾ اهو نورالاهي جو قطرو روح يا آتما، جنهنڪري هن کي وڏيڪ درجو مليو آهي تو. هاڻي ڏسون ته اتي مٽي ڪهڙي صورت ۽ معنيٰ ۾ ٿا ونون جو اسانجو اندر اجري. آئينو ونو: ٿورو خراب ٿيو ته مٽي ذري سان ملي صاف ڪجيس ٿو. پوءِ ڇونه دل جو شيشو به مٽيءَ سان صفا ٿي ٿو سگهي. سوال اٿندو ته پوءِ اتي مٽي ڇا ڪري ونجي؟ جواب ته مٽي اتي خاڪساري، تواضع، عجز، نياز، نوڙت ۽ نمرتا. ۽ هوا آهي غرور يا هٺ، ڪنهن چيز کي پنهن جي ڪلهن تي چاڙهي،

هڪڙي هنڌان ڪٽي ٻئي هنڌ رسائي. ڪنهنکي چوٽيءَ تان لاهي پٽ پهچائي. چڱي هنڌان ڪٽي لڳي هنڌ رسائي. ماڻهو جڏهن انجي گهوڙي تي چڙهي ٿو، ته سندس مغز قريو وڃي ۽ بيوس ٿيو پوي. مگر مٽي ان جي مقابلي ۾ بارگير آهي سا پنهنجو هنڌ جهليو بيٺي رهي، باهه آهي ڪينو، حسد ۽ ساڙ، سا جيسين ٻين کي ڇٻي ڪڍي ساڙي ئي ساڙي، ان ڪان اڳ پاڻ پيئي وٽ سٽ ڪائي ۽ ڪوئلا ڪرنڌ ٿئي. پر جي مٽيءَ ٻڪ پيس ته اتي ئي پوري. اتي ٻه نياز ساڙ کي نوائي ٿو. مٽي تتي تاهري، سيڪنهن کي ڏئي پر ڏڪوئي نه. ويچاري لتن ۾ لتاڙجي، پر ڪڇي اهڙي جهڙي پٽ. اهو آهي ان جو صبر جنهن کي هميشه اجر ۽ عيوضو آهي. ڪنير ويچاريءَ کي لتن سان ڪٽي، سوٽين سان سٽي، باهه ۾ ساڙي ته ٻه اوچڻ ۽ آجڪو پئي ڏئيس. واهه ڙي مٽي واهه! توکي ڪير ڇئي ۽ ڪير نئين. ” سڪ سمهي ڪنياري جو چور نه نئين مٽي. “

پاڻي آهي هستيءَ جو جوش. جاتي نيونس تاتي سوين ايڪڙ آباديءَ جا ڇٽ. هزارين ماڻهو ۽ مال غرق. جتان ٽٽي ته ٻيڙا تختا تختا ۽ اسباب دف. پر واهه ڙي مٽي! بس گهاري ۾ اچي وڃي ته ڪم ئي راس ۽ ٻيڙائي پار، ڪارج ئي سڌ، مشڪل ئي آسان. اتي مٽي بردباريءَ جو ڪم تي ڏئي. اها مٽي آهي، جا ٻين جا لوڙهه ڏيڪاري اسان کي پئي خبردار ڪري. اها مٽي آهي جا اسان جي اکين ۾ بار بار اڏامي اچي چتائي ٿي، ته آخر مان آهيان ۽ مون سان اوهانجو ڪم آهي، تنهنڪري منهنجي خاصيت اختيار ڪريو. دنيا ۾ جيڪي اوهان کي ذري پرزي شيون ملن ٿيون، سي مون مان ۽ مون وٽان. تنهنڪري اوهان ٻه پنهنجي ذات لاءِ اهڙا ڪارگر ٿيو. پنهنجو ماس ڳاري، ٻين جو ڀلو ڪريو، جئن مان پنهنجا ڳچ اوهان لاءِ ڳاريان ٿي. مون جئن پنهن جي جاءِ جهلي وهو، ته ٻيا اچي اوهان جا سلامي ٿين. پٿر ٻه پنهنجي جاءِ ڳورو آهي. هر چيز کي پنهنجي جاءِ تي عزت آهي. جي اوهان کي ڪو ستائي، ته ست ڌاري ڏٽيءَ تي پاڙيو. جئن مان ماٽ ۾ آهيان، ته آخر منهنجو نذر ٿا ٿين.

” خاک مي خورد يم عمري در غذا،

خاکہ مارا خورد آخر در جزا. “

(رومي)

ساري عمر خوراڪ ۾ خاڪ ڪاڌيسين ته آخر ۾ انهيءَ عيوضي ۾ خاڪ اسان کي کاڌو. پنهنجي هستي وڃائي نيست ٿيو، ته اوهان مان مٺا ميوا نڪرن.

” دو بهاران کي شود سر سبز سنگ،
خاک شو تا گل بروید رنگ رنگ. “

(رومي)

ڏسو ته بهار ۾ به پٿر سرسبز ٿيا ٿين. سو خاڪ ٿيءُ ته تومان گل ڦل نڪرن.
آدم ذات! تون مٿي آهين، تڏهين پنهنجي هم جنس کان سبق چونه ٿو سکين؟ ان کان پرهيز نه ڪر. ڪيڏي به اوج کي رسين تڏهن به پاڻ کي مٽي سمجهه ۽ مٽي تي هل. نا جنس کان پرهيز ڪر. ڏس، ته تيل ۾ پاڻي وجهبو ته ڏيئو ٽڙ ٽڙ ڪندو. اهوئي سبق بس آهي، ته غير جنس سان ملڻ ڪري ڇا ٿو ٿئي. ڏس ته منهنجو مرتبو رڳو تنهنجي حياتيءَ تائين نه آهي، مگر جي تون ڇڱو ٿي هلندين ته تنهنجي مٽيءَ جو به مان ٿيندو.

” جاڳي جنهن ياد ڪيو، ساري رات سبحان،
ان جي عبداللطيف چئي، مٽيءَ لڌو مان،
ڪوڙين ڪن سلام، اچي آسڻ ان جي. “

منهنجا پروردگار! جڏهن تو منهنجي خلقت پرورش مٽي ڪئي آهي، تڏهن مونکي مٽي بڻاءِ ته ٻين کي ڪم اچان ۽ ٻين جي ڏکوئڻ کان پري رهان. آمين!

****